॥ गणेशाय नमः श्रीगुरुचरणकमलेभ्यो नमः श्रीराधावल्लभो जयति ॥ श्रीरामसमर्थ ॥ सीतालता
समाश्लिष्टं रामकल्पमहीरुहं सफलं शीतलं छायं श्रान्तविश्रान्तिदं भजे १ श्रीमन्मुद्गलभट्टेन रामचन्द्रप्र
भोः कृता आर्यावृत्तस्तुतिस्तस्या व्याख्यानं क्रियते स्फुटं २ तत्र श्लोकप्रथमचरणं त्वयीति हे रामचन्द्र त्व
यि सकलांतर्यामिनीश्वरे विमुखेननुकूले इति श्रवणादिभक्त्यारहिते न धितत्वादित्यर्थः

त्वयि विमुखे मखमुखे सख्ये नान्यस्य कस्य जीवामि ॥

किं लक्षणे त्वयि मखमुखे मखेषु यज्ञेषु मुखे प्रधाने यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुतेः इज्यत्वे
न कर्मफलदातृत्वेन वा मुख्यत्वे एवंभूतं त्वां विहायान्यस्य रूपकेस्य देवतांतरस्य सख्यं भी
वः सख्यं तेन सख्येनानुकूल्येन जीवामि न जीविष्यामि वर्तमानसामीप्ये वर्तमा
नवद्वेति भविष्यद्वर्तमाने सामीप्ये लट् ॥

Acc. NO. 4731 M-1850
Title - रामार्थटीका.
Author - मुद्गलभट्ट / टी.:- ?
Date - संवत् 1851
Subject - काव्य, स्तोत्र.
folio - 42.
Xerox - 83
Scribe - हीरानन्द ब्राह्मण, हरदा.

प

तवसख्येनैव जीवामीति दितीजीवामिपदस्यार्थः न ह्यहमेव जीवामि तु पुनः भवदर्पितवसनाशनमात्रजीवनाः सर्वे प्राणिनः भवंतीति शेषः सर्वप्राणिनां लमेवयोगक्षेमनिर्वाहकः भक्तानां भक्तानां योगक्षेमनिर्वाहकत्वम् किं मुक्तव्यं यत्ताजीवामीति मुख्यत्वेन भवताय दर्पितमितपारिमितं वसनाशनमात्रं वसनाशनमेव च अशनमात्रंका त्स्न्येवधारणे इत्यमरः यस्यया वद्यपयुक्तं तेनजीवनं प्राणरक्षणं येषां ते तथा सर्वे जीवाः प्राणिनः भवंति स्वरूपजीवनोपायो

जीवामि तु भवदर्पितवसनाशनमात्रजीवनाः सर्वे १

कुर्वंति इतरे श्चोयत्किंचिद्दातुमशक्ताः आधिक्याभावादतस्तेषां सख्येन मम जीवनं भवेन्नैव तवसख्येन भवेदेव तव मम सख्यमेवादौ कथमिति चेत् द्वासुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्यनश्नन्नन्यो अभिचाकशीतीति श्रुतिप्रसिद्धमित्यर्थः श्रीराम तवसख्येन भजनेन यज्जीवनं अन्यदेवतादिसख्येन सेवनेन यज्जीवनं तदसज्जीवनमित्यर्थः १

वनुहेमूढ त्वामहंनपश्यामितवंवाणींनशृणोमि त्वांनवेद्मि एवंसतिमेमेचानुकंप्यं किमितिचेत्तत्रा
ह परितःपश्यसीति हेरामचंद्र त्वंपरितःसमंताज्जगत्पश्यसि जगत्सर्वंपश्यसीत्यर्थः अभि
तःपरितःसमयानिकषाहाप्रतियोगेपिद्वितीया परितःशृणोषि सर्वंशृणोषीत्यर्थः परितः
समंताज्जगद्विजानासि सर्वंजगद्विजानासीत्यर्थः अपाणिपादो जवनो ग्रहीता पश्यत्य

परितःपश्यसिपरितःशृणोषि परितोज
गद्विजानासि मांरामकिंतदंतर्न शृणोषि
नवीक्षसेनवावेत्सि २

चक्षुःसश्रृणोत्यकर्णः सवेत्तिवेद्यंनचतस्यास्तिवेत्तातमाहुरग्र्यंपुरुषंमहांतमितिश्रुतेः
हेरामएवंभूतस्त्वंतत्तस्मात्कारणात् दंतःश्रोत्रद्वारांतःकरणेममवाणींकरुणायासयुक्तां किंप्रा
र्थनारूपांनशृणोष्यपितुःशृणोषीत्यर्थः यद्वाच सर्वेषुभूतेषुतिष्ठन्सर्वेभ्योभूतेभ्योऽतपरोयंय
सर्वाणिभूतानिनविदुर्यस्यसर्वाणिभूतानिशरीरंयःसर्वाणिभूतान्यंतरोयःभवत्येषतत्॥

२

आत्मानं तदीय्यमतद्‌ तिश्रुत्युक्त्वा तत्तस्य विश्वस्यातमेध्येव त्तेमाऽस्य न स्यममवाणी समानमन्यतु किं मान वीज्ञसे किं नवेत्स्यापितु वेत्सीत्यर्थः सर्वेज्ञत्वदिति भावः २ ननु लौकिकदृष्टांतेन त्वं जानासि त्वामहं न जानामीति चेत्तत्राह जानातीति भूपं सार्वभौममल्पः दरिद्रः जानाति अल्पं भूपः न जानातीत्येतत्वय्यनुपपन्नं उचितं योग्यं सकलमविरे भूते

जानाति भूपमल्पो नाल्पं जानाति भूप इत्येतत्

उचितं सकलमविरे सर्वज्ञे त्वय्यदः कथं श्लाघ्यं ३

भूपे सर्वज्ञत्वाभावादित्यर्थः सर्वज्ञे त्वय्यदः ईदं सकलकथं श्लाघ्यं न श्लाघ्यमित्यर्थः

किंतु सर्वज्ञत्वात्सकलानुसंधानं तवयोग्यमिति भावः ३

पुनरपि लोकदृष्टांतमाशंक्याह अर्थिइति अर्थिनियाचके लिप्सावस्त्वर्थप्राप्तिस्पृहेच्छा विलस
दातुर् त्याविर्भवति दातरि दित्सा तु मिच्छां तु दूरतो यास्तां दातरिदानेच्छा नास्तीत्यर्थः लौकिकदृष्टां
ते तु स्वल्पकथा संभवति दातुः स्वल्पत्वादिति भावः त्वयि तु स्वल्प ७ ७ ७

३

अर्थिनि विलसति लिप्सा दातरि दित्सा तु दूरतो यास्तां
आस्तां स्वल्पकल्पे यं रमापते रामनोचितो भवति ४

कल्पेयमास्तां न संभवति कुतः हे रमापते इति हेतु गर्भसंबोधनं लक्ष्मीपतित्वाद्धेतोरौदा
र्यशक्ति गुणयुक्ते भवति त्वयि स्वल्पकथा नोचितां न योग्या रमापतित्वात् तव स्वल्पकथा
न संभवती भावः ४ श्रीरामरामरामरामरामरामजी ७ ७ ७ ७ ७

३

5

इसानी लौकिक दृष्टांते नोपालंभयन् प्रार्थयति अपरं किमामृत रंकं दरिद्रं पितरमंकनिष्ठोऽर्भकः उत्संगचिह्नयोरित्यमरः उत्संगे स्थितः बालः किंचित्प्रियं प्रार्थयमानः स्वेष्टं प्रार्थितं तादृशादपि पितुर्लभेत इदंतु कष्टं गहनं अथवा कष्टं [illegible]राइत्यर्थः कष्टं तु कृच्छ्रगहनेइत्यमरः

अपि रंकमंकनिष्ठः प्रार्थयमानोऽर्भको लभेतेष्टं
कष्टं बत जगदुद्भवभवदंकगतो लभेन तद्भवतः ५

जगदुद्भव उद्भवत्यस्मादिति उद्भवः उत्पत्तिकारणं जगदुद्भव इति विग्रहः अत्र प्रमाणं यो देवानां प्रभवश्चोद्भवश्चेति श्रुतेः हे जगदुत्पत्तिकारण भवदंकगतः उत्संगगतोप्यहं ममेष्टं भवत्प्राप्तिलक्षणं भवतः न लभेत तत् महत्कष्टं गहनमित्यर्थः ५

रा॰ आ
गी ४

इदानीं नियम्यनियामकभावेन प्रार्थनां करोति आशापाशनिबद्धमिति आशैव पाशः आशापाशस्तेन निबद्धं कारागारे कलेवरे निहितं कारागारे कारागारसदृशे कलेवरे शरीरे निहितं क्षिप्तं लोके यो त्वत्रापराधी तं बध्वा कारागारे क्षिप्यते तद्वद्दुःखकरत्वादित्यर्थः हे राम तस्मा

– आशापाशनिबद्धं कारागोरकलेवरे निहितं यदि
नमोचयसि मां त्वं कुरु तर्हि स्वात्मनैव मे रतिं ६

त्कलेवरेलक्षणात् त्वं मां न मोचयसि न निष्काशयसि तर्हि स्वात्मनैव मे रतिं कुरुष्व त्वमेव जीवनोपायं कुर्वित्यर्थः तव भजनानुसंधानेनैव मम जीवनं जीवनसार्थतायथा भविष्यति तथा त्वमेव संपादयेति भावः ६

पुनरपिप्रभुमुपालंभयति अनुचितमिति हे राम तावदिदमेवानुचितमेवादो यत्किं तवश्रीमद्द्वारि स्थितोप्यहं दीनः सर्वसंपत्तिपरिपूर्णस्य भगवतः सन्निधौ सेवकत्वेन स्थितोप्यहं दीनोनवाप्तकामश्चेति हे राम त्वं सेवकस्यापि मम तदनुमान
वाधीनात्रि स्तदनु ईश्व

अनुचितमिदमेवादो श्रीमत् द्वारि स्थितोप्यहं दीनः व्यथ
यति कथं न हि त्वां मम रत्निस्तदनुमानवाधीना ७

र स्वरूपादनुद्दीनायमानवास्तदाधीना हि त्वनेन स्त्रेणानोः कर्मप्रवचनीयसंज्ञायां तद्योगे तदि ति द्वितीया
मनुष्याधीनजीवन त्वं त्वां न व्यथयति कथं मम जीवनं चिंतां न करोषीत्यर्थः अनुचितमिति भावः ७

५

इदानीं भगवतः सामर्थ्यं कथयन् पूर्वकमुपालंभं करोति त्रिभुवनपालनदीक्षितइति त्रिभुवनपालनदीक्षित जग
त्पालनसमर्थः हे श्रीराम तव पालनविषयिनी या शक्तिः सा विधीयमसतां ५ अस्याद् पूर्णे त्वर्थः हे प्रभो त्वं समर्थः पालने
तव शक्तिरपि परिपूर्णा त्वेव सत्यपि सामान्यमिव विशेषं यथा सामान्यं परिहृत्य विशेषो गृह्यते तद्वन्मां परिहृ
त्य किं सर्वतः स्फुरति तव शक्तिर्यथा सामान्यं

त्रिभुवनपालनदीक्षितरद्य शक्तिस्तवाद्भुतापीयं
सामान्यमिव विशेषं किं मां परिहृत्य सर्वतः स्फुरति ५

विशेषशास्त्रयोः प्राप्तौ सामान्यं विहाय विशेष एव गृह्यते नहिंस्यात् सर्वाणि भूतानीति सामान्यं
बाधित्वा अग्नीषोमीयं पशुमालभेतेति विशेषो गीक्रियते तद्वन्मां विहाय सर्वत्र स्फुरति मां त्यक्त्वा सर्वपा
लनं करोषि यद्वा सामान्यमिव विशेषं सांख्ये विशेषणमित्याकाशमुच्यते विशेषमेकाकाशाबद्धत्वेगवादि
षु सामान्यं गोत्वादिजातिः परिस्फुरति प्रचरति ५

५

त्वक्षमवरत्तणशक्तिर्मामाकाशमिवपरिहृत्यसर्वत्रस्वैरजातिषुप्रसृतग्रामेषुप्रसरतिकिंकुतस्त्वमेवमा
त्तिपसिचेत्तयस्मान्मांविहायसर्वेषांपालनंकरोषियद्यपिशेषगवादिसमूहान्तःपातिनंमामेकंपरित्यज्य
सामान्यंगोत्वादिजातिःसर्वत्रप्रसृतेतिकिंनतर्हिकुतोमांनपासीत्यर्थः॥ ननुत्वमपराध्यारासिरसीत्यत
स्तवोपेक्षेतिचेत्तत्राहयदिनोपेक्षोचितेतिवद॥

॥यदिपुनरपराध्यानांकोटिभिरंतर्विषादमायासि॥ ८

॥पत्ताडितापिबालैःकुप्यतिकिमपीहमानुषीजननी॥ ९॥

त्तियदिपुनरपराध्यानामिति॥यदिपुनर्ममापराध्यानामविनयानांकोटिभिःसमूहैःअंतर्विषादंमनसिक्रो
ध्यसमायासिनेदंउचितंत्तवदयालुत्वादित्यर्थःहिरामप्राकृतलोकेपिबालैःजननीपत्ताडितापिपदा
हतापिकिंकुप्यतिअपितुबहुशस्तुष्यतिकृपाश्रयएवस्नानपानादिकारयत्येव॥मानुषीसतीत्वंतुदेवोसी
॥त्यत्तउपेक्षाकरणंनोचितमितिभावः॥ ९॥

इदानीं स्वस्मिन्नपराधित्वमंगीकृत्याह मम कोवापराध इति पृच्छति अयीती हे राघव तथ्यं वद सत्यं ब्रूहि त्वया यं कोपः निर्दयत्वं व्यंजकलेदोषः केन मदपराधेनेति वद हे दाशरथे त्वं दशरथपदयोः शपथो यदि सत्यं न वदसि चान्यथा वदसि तव कोप्यपराधो मास्तीत्यन्यथा वदनं न कर्त्तव्यमिति भावः मातः वसिष्ठादीन्गुरून्परिहृत्य दशरथपदयोरेव शपथः किमिति चेन्मातरं मातामथगुरूणा

॥ अयि वद राघव तथ्यं कोपो यं केन मदपराधेन ॥ ९॥
॥ शपथस्ते दाशरथे दशरथपदयोर्यदन्यथा ब्रूषे ॥ १०॥

६ ॥ ॥ ६॥

मातां वसिष्ठादिनां मा कोमनं गीकृत्यादरेण पितुर्दशरथस्यैवाज्ञां स्वीकृतेत्वात्पुत्रत्वं मे परिनिष्ठितो जीवितो वाक्यकरणाभिन्यादिरूपं गुर्वैर्यैत्यक्त्वा राज्यादि दशरथस्यार्थे संत्यक्तराज्यादि वै भवो रामस्तच्चरणयोः शपथे दत्ते नान्यतो वदिष्यतीत्याशयेनेत्यर्थः ॥ लोकेपि पुत्रस्य पितुः शपथव्यवहारः प्रसिद्धः ॥ १० ॥ ९ ॥ ९ ॥

11

इदानीं सर्वात्मकत्वाद्दयालुत्वाच्च मम क्लेशान्दृष्ट्वा दयाऽवश्यं कर्त्तव्येति प्रार्थयति मामिति ॥ हे रामे हास्मि
न्संसारे मां कृपणमनाथं दरिद्रमनन्यस्वामिनं क्लेशैर्व्याप्ते क्लेशास्तु योगशास्त्रोक्ता अविद्यास्मितारागद्वेषाभि
निवेशाः पंचैतैर्व्याप्तं चित्तं रमेशा रमापते कथंभूतैः क्लेशैः निःशेषैः समग्रैः किंभूतं मां लोलद्भुजपदमस्तकं सा

मामिह कृपणमनाथं क्लेशैर्व्याप्तं रमेश निःशेषैः ॥ ७ ॥ ७ ॥
लोलद्भुजपदमस्तकमवलोक्य कथं स्थितोसि तूष्णीं त्वं ॥ २१ ॥

ष्टांगं यथा भवति तथा प्रणमंतमित्यर्थः ॥ एतादृशं मामवलोक्य कथं स्थितोसि तूष्णीं दयानिर्भरं हृत्त्वनोचित
मिति भावः केचिदेवं व्याचक्षते विषयव्यासंगव्याकुलशरीरं मां दृष्ट्वा तूष्णीमवस्थातुं दयालोस्तव नोचि
तमिति प्रार्थनावसरे आर्या रचयामासुरिति ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

ननु मयि दयालुत्वं कुतो वगतो वगंतमित्याशंक्याह करुणाकर इति हे राम करुणाकर इत्याद्या बिरुद
मालालक्षणमालालक्षणसमूहदीनदयाकरेति पुराणप्रसिद्धा सारथ्येरघादिवाहनेर्नोपयाति
वाहयितुमशक्याऽतिगुरुत्वादिति भावः बहुवचनात्तत्पाठे ता वाहयितुमशक्यास्तासां बहुत्वादिति

करुणाकर इत्याद्या नरथ्ये रूपयांति बिरुदमालास्ते ७९
शरणागतमतिकृपणं किं मां समुपेक्षसे रघुत्तंस १२

अतो शरणागतमतिकृपणमत्यंतं कृपणं स्वस्वरूपानभिज्ञं यो वा गार्ग्येतदक्षरमविदित्वाऽस्माल्लो
कात्प्रैति स कृपण इति श्रुतेः एतादृशं मां हे रघुत्तंस रघुकूलभूषण किं समूपेक्षसे उपेक्षां करोषीति १२

७

करुणादिलक्षणानं बाहुल्याछ्रुतिस्मृतिपुराणगीतत्वाच्च मयि करुणावश्यं कर्त्तव्येति प्रार्थयति कुर्विति हे राघव यस्मात्वमेव श्रुतस्तात्वमतो मयि दीनेऽनाथे करुणां कुरु किं विध्ये मयि त्वां शरणं गमापन्ने शरणागते मयि करुणां न करोषि चेच्छरणागतवत्सल इति विरुदं पः ॥ ७ ॥ ७ ॥

॥ कुरु वा राघव करुणां मयि दीने त्वां शरणमापन्नोऽशरणा ॥
॥ गतवत्सल इति विरुदं गीतं जाहि हि वा विरुदं ॥ १३ ॥ ७ ॥

गीतं विरुदं वेदादिभिः स्तुतं जाहि हि त्यजेदित्यर्थः ओहत्यागे अस्माद्धातो लोट् आ च हा विति सूत्रेण जहाहि जहिहि जाहि हि रूपत्रयं ॥ १३ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

श्यं १

इदानीं त्वयैव वाच्यं सेवां विना मया कस्यापि किमपि न दीयत इति चेत्तदर्थं वदति सेवामिति ॥ सेवामपेक्ष्य दाता सेवां गृहीत्वा ददातीति स दाता न भवति ॥ किंतु वेतनादाता वेतनं नाम यस्य यादृशी सेवा तामवेक्ष्य तस्य तावद्धनादिदानमिति वेतनशब्दार्थः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

सेवामपेक्ष्य दाता न हि दाता किंतु वेतनादाता ॥ सेवा
हीने दीने पल्वलइव च्येहि जीवनं घनं वत् ॥ २४ ॥

॥ ८ ॥ तस्माद्दातृत्वं किं नामेति कांक्षायां वदति सेवाहीन इति सेवाहीने दीने सेवारहिते नाथेयः दाता ददाति स दाता तत्र दृष्टांता ॥ यथा पल्वले अखाताल्पसरसे वरे सेवाहीने ऽपि घनः जीवनं प्रयच्छति तद्वत् त्वयापि मम सेवामनपेक्ष्यैव कृपा विधेयेति भावः ॥ २४ ॥

ननुस्वामिभिः रेवं वक्तव्यं तव पूर्वजैः सेवयैव मत्ताः ॥ किंचित्स्वप्तामिति तत्त्वापि सेवापेक्ष्यते ऽतो वदति ॥ सेव
कवंशभवत्वादिति सेवकवंशजातत्वादपेक्ष्यसे सेवां मयाकृतां सेवकवंशजोहमिति मत्कृतां सेवां प्रती
क्षसे चेन्मयाकृतां सेवां त्वयि तन्नयोग्य कुतः यतोऽलसमपि सेवा ॥

सेवकवंशजनवत्वादपेक्षसे चेन्मयाकृतां सेवां अल ॥
संसेवकसुतमपि राघव परिपालयंति पृथ्वीशा ॥ २५ ॥

कंहुमयोग्यत्वां मपि सेवकसुतं तं पृथ्वीशाः महाराजाः ॥ तादृशमपि परिपालयंति रक्षंतिनो राघव त्वं
तु त्रिभुवनाधीशोसि त्वया त्ववश्यमेवाहं पालनीय इति भावः ॥ २५ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

हश्रीरामचंद्रमत्पूर्वजैः स्वोदरपूर्णार्थमेव नाराध्यितोस्यपितु संततिरक्षार्थमपीत्याशंक्याह न हीति न हि निजजाठरवन्हेर्जेयायमत्पूर्वजार्जितोसि त्वं निजस्वकीयो जाठरवान्हे वैश्वानरस्तस्य जयायान्नपानादिनात्प्यर्थमत्पूर्वजैर्ममपित्रादिभिर्नोपार्जित्तोसि नाराध्यितोसी ॥ ६७ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

॥ न हि निजजाठरवन्हेर्जेयायमत्पूर्वजार्जितोसि त्वं ॥ किं

॥ त्वञ्चालसस्संततितिसंततपिडापरंपराशांत्यै ॥ १६ ॥ ६७

॥ ९ ॥ ॥ ९

किं त्वलससंततिसंततपीडापरंपराशांत्यै अलसायासंततिपरंपरा तस्याः यासततं निरंतरं पीडा अशनवसनादिस्तताध्यिस्तस्याशांत्यै तन्निवारणार्थमित्यर्थः ॥ १६ ॥ ६७ ॥ ६७

नोद्यानिर्ष्वेदयासमुद्दिश्यत्वयियत्काठिन्यंमद्विषयिकंतत्कथमाश्चर्यंवह्नातीत्याह चित्तचमत्कृतिका
रणमिति चित्तचमत्कृतिकारणंममचमत्कृतिकारणमाश्चर्यकारणंकिंतदित्याह इदमेवेकृता
वत्कारणंयन्मद्विषयिकंनवतःसुश्रीमत्सुकाठिन्यंनिर्दयत्वं ७ ७ ७ ७

चित्तचमत्कृतिकारणमिदमिकृतावद्भवत्सुकाठिन्यं
तदनुचसेवकलोकेलोकेशकथंकठोरतांयासि १८

ननुत्वयैवंवक्तव्यंमयिकाठिन्यंनास्तीति तदनुतर्हिसेवकलोकेस्वभृत्यादौमद्रूपेहेलोकेशः
त्रिभूवनपतेकिमितिकठोरतांयासिनिर्दयतांगच्छसिइतित्वयिसर्वेश्वरेनोचितमितिभावः १८

इदानीं त्वं मम जनकोऽस्यहं तव बालोऽस्मीति मत्वा मामेवाप्सितं रे हीति प्रार्थयति अंक इति नोऽप्रमोत्तवं
किं तवोत्संगगतपंके त्यंतनिर्मलेऽपोष्यमासीनं स्थितं शिशुं पाहि रक्षयः हे लंकेशरिपोः शत्रुघ्नः
कथंभूतं शिशुं त्वन्मुखसौरभचर्वितताम्बूलाशः त्वन्मुख

अंके तव गतपंके लंकेशरिपो प्रतिपोष्यमासीनं त्व
न्मुखसौरभचर्विततांबूलाशंशिशुं प्रणो पाहि १८

१०

१०

सोऽगांध्यसुरभियतांबूलं तत्र शाविद्यते यस्य तं तांबूलं १८ श्रीरामचंद्राय नमः

इदानींजननीरूपत्वेनस्तौति॥ चिबुकमिति हे सिंदूराचलवासिनिरामाभिध्येमातः॥ पाहि त्वाअर्भकंमां सिंदूराचलवासिनिनामारुणाचलवासिनीत्यर्थः॥ यद्वा सिंदूराचलवासिनिरामक्षेत्रानिवासिनितत्रत्योभूध्यरःसिंदुरःस्सिंदुराचलनाम्नातिप्रसिद्धः॥ कथंभूतंअर्भकंस्वसन्मुखत्ता

॥चिबूकंसन्मुखत्तायेकरेणकर्षंतमर्भकंमातः॥सिंदू॥
॥राचलवासिनिमामिहरामांभिध्येपाहि॥ १९ ॥ ७

यैमातःचिबूकंमुखस्याध्योभागकरेणकर्षंतंबालानांस्वभावएवएषेवयन्मातास्वसन्मुखंनपश्यतिचेत्स्वकरेणस्वाभिमुखीकरणंस्वाभिमुखीकर्तुंमुखस्याक्रियते॥ १९ ॥ ७॥ रामकृष्णगोविंद ॥जयजयरामकृष्णगोविंदजयजयरामकृष्णगोविंद॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७॥

॥२२॥

ननु जगदीश्वरे ऽप्युपेक्ष्यमयित्वव्यापतायोग्येत्याशंक्याह ॥ उचितेति उचिताह्यव्यापता उचितायोग्या ह्यव्यापतानामाननभिगम्यत्वान्निकटे स्थित्वा संभाषणादिकरणाभावः साव्यापता प्रत्यर्थिनपेषु प्रतिद्वंद्विषु योग्या उचितानार्भके पोष्येमय्युचिता तथा हि वात्सल्यताव्यपः ॥ ६७ ॥ ७ ॥ ६७

॥ उचिताह्यव्यापता ते प्रत्यर्थिन पेषु नार्भके पि मयि ॥
॥ वत्सलताव्यपतयो र्गोव्याघ्रस्येव वर्तते वैरं ॥ २० ॥

॥११॥

तयोः ॥ सहावस्थानमनुचितं गोव्याघ्रस्येव वैरभावत्वात् गोश्च व्याघ्रश्च गोव्याघ्रं येषां च विरोधः शाश्वतिक इति एकवद्भावः ॥ वात्सल्ययोग्ये मय्यव्यापता न संभवतीति भावः ॥ ६७ ॥ ६८
२० ॥ श्री सीतारामचंद्रार्पणमस्तु ॥ जयजय रामकृष्ण गोविंद जयजय रामकृष्ण गोविंद ॥ ६८

नेनुजगदीश्वरेण इदानीं लौकिकदृष्टांतेनानुवदति पित्तराविति हे राम यत्र पितरो जननीजनकौ विभिन्नौ तत्रान्यतरेण जनन्या जनकेन वा शिशोर्जीवनं पालनं भवति मम तूभयं मातापितृरूपं त्वमेव एवं सति त्वं चेन्निष्कारुणो भवसि तर्हि मया किं कर्त्तव्यं ॥ कस्याग्रे कैं वक्तयामिति भावः

॥ पित्तरो यत्र विभिन्नौ तत्रान्यतरेण जीवनं हि शिशोः उभयं त्वमेव मे ॥
॥ तत्त्वयि निष्करुणे करोमि किं राम ॥ २१ ॥ न करुणो षि दीननाथा मि ॥
॥ ति सर्वज्ञेन शक्यते वक्तुं ॥ श्रुत्वा स्थितो सि तुष्णीं त्वमित्यपि वचनं द ॥
॥ यानिध्यो निंद्यं ॥ २२ ॥

इदानीं सर्वज्ञत्वात्करुणावचनानि मम न श्रुणोषि दीननाथां करुणावाणीं न श्रुणोषि नावर्णयसीत्य ॥
पि वक्तुं न शक्यते सर्वज्ञत्वात् ननु तर्हि श्रुत्वा तूष्णीं स्थितो सीति वाच्यं तदपि न संभवतीत्याह श्रुत्वा ॥
तुष्णीं स्थितो सीत्यपि वचनं दयानिध्यो करुणासमुद्रे त्वयि निंद्यमयोग्यं कठिणं तर्हि ईश्वरः दीननाथां श्रुत्वा

२४

१२

ननुस्यालवोपिप्रनवोन्यव्यासंगासक्ताद्धवचनानिनाकर्णयंतीत्याशंक्याह किंवेतीहेत्ग
नकीजानेजानकीजायायस्यसजानकीजानिः जायायानिङ् इतिसूत्रेणानिङ् किंवातन्डु

किंवातद्गुरुकार्यव्यासंगेजानकीजाने
दीनानिमेवचांसिप्रकंठनायांतिकर्णमा
र्गीते २३ ७ ७

कार्यंमहत्कार्यव्यासंगेनयत्रासक्तेत्वेनमेममदीनानिवचनानिप्रकटंस्फुटंतवक
र्णंनायांतिनप्राप्नुवंतिमहत्कार्यव्यासंगेनममभाषांनशृणोषीत्यर्थः २३

१२

इदानीं युद्धादिनातिश्रांतत्वान्निद्रागतत्वेन शृणोषिइति आशंक्याह ॥ प्राय इति हे राम भ्रायो
बाहुल्येवलक्ष्यते राक्षसयुद्धे ऽत्यंतश्रांतत्वाच्छेषे ऽनंततपर्यंके सुखं यथास्यात्तथा शेषे नि
द्रितोसि न नु निद्रितोसि ॥ इति किमित्यारोप्यते ऽत आह यस्मात्कारणात् भृशं ॥ छ ॥ छ

॥ प्रायो राक्षसयुद्धश्रांतः शेषे निशं सुखं शेषे ॥ यज्ज
॥ ल्पतो भृशं मे करुणानिवाचां सि नावबोधयसि ॥ २४ ॥

जल्पतो मे त्वर्थं वदतो मे मम करुणानिवचांसि नावबोधयसि नाकर्णयसि ततो लक्ष्यते ॥
लोके यो ह्यत्यंतश्रमवशात्सुप्तो भवति सः किमपि न जानाति न शृणोतीति भावः ॥ २४ ॥

छ छ छ छ छ छ छ छ

इदानींवचनेष्वत्यंतकरुणामयत्वात्तानिश्रुत्वाऽचेतना अपिद्रवंतीत्याशयेनाह ॥ अपीति ॥ ७
अपिदलतिवज्रहृदयंममकरुणावज्रांतरमपिदलति विदीर्णंभवतिपाषाणोपिरोदती ॥ ७
वरोदनंकरोतीवयद्यपिवज्रपाषाणादीनांदलनरोदनेनसंभवतस्तथापिअत्यंतःकरुण

॥अपिदलतिवज्रहृदयंमद्वचैनेरोदतीवपाषाणः ॥ किंवा॥
॥मयापराध्यंयत्करुणाब्धिर्भवानुदासीनः ॥ २५ ॥ ७॥

॥२३॥

वशात्तत्तदपिभवतीवेत्यर्थः हेरामएवंमुक्तेमयिकरुणाब्धिरपिभवानुदासीनइतिमह ॥ ७ ॥१२

दाश्चर्यमितिभावः ॥ २५ ॥ ॥श्रीराम॥ ॥जयराम॥ ॥जयजयराम॥ ॥राम

इदानींमनन्यसेवकंकरुणावचनानिजल्पंतंत्वयावाणीतंमांलोकाउपहसंतीत्याशयेनाह॥ ज॥
ल्पंतमिति॥ जल्पंतंवारंवारंकरुणावचनान्युदीरयंतंअल्पबुद्धिमज्ञंमांत्वत्स्वरूपामपश्यंतोमयित्व
त्स्वरूपापांगमपश्यंत॥ लोकाः स्थूलबुद्धयः उपहसंतिउपाहासंकुर्वंतिमांपश्यंतः॥ संतः हे॥ राम

॥ जल्पंतमल्पबुद्धिंपश्यंतस्त्वत्स्वरूपामपश्यंत॥ मामु॥
॥ पहसंतिलोकाः शोकारेराममत्तत्वाश्लाघ्यं॥ २६॥ छ॥

॥ शोकारेरामशोकापहरणसमर्थरामचंद्रतत्वाश्लाघ्यंयोग्यंनभवतिशीघ्रमेवस्वकीयेस्व॥ छ
पाकर्तव्येतिभावः॥ २६॥ श्रीरामशमर्थ॥ ॥ श्रीरामकृष्णार्पणमस्तु॥ श्रीरामवरद॥ ॥ छ

इदानीं त्वमयं दांभिको भवतीति ज्ञात्वा श्रीरामोनुग्रहमेतदुपरि न करोतीति लोकः शंकते इत्याश ॥
येनाह ॥ क्षीरेणेति ॥ क्षीरेण दग्धजिह्वः ॥ उष्ण क्षीरेण ज्वलित जिह्वः पामरजनो मूर्खजनः
शीतलं तक्रमपि फूत्कृत्य मुखवायुना शीतलं कृत्वा पिबति ॥ धवलिसामान्यात् ॥ तन्न्यायेन

॥ क्षीरेण दग्धजिह्वः तक्रं फूत्कृत्य पामरः पिबति ॥ दं ॥
॥ भिन्नमवलोक्य जनः स्तद्वन्मां शंकते त्वयात्यक्तं ॥ २७ ॥ ॥ २५ ॥

॥ २५ ॥ दंडिनं जनमवलोक्य मामपि दंभिनामिति लोकः शंकते तत्कथयति ॥ किंभूतं मा त्वया त्यक्तमननु
गृहीतं ॥ तवानुग्रहाभावात् अयमपि दांभिक इत्याशंकास्य देमिदति भावः ॥ २७ ॥ श्रीहरि ॥

इदानीं करुणामृदुरपि त्वमयं परकीय इति प्रार्थितं न प्रयच्छसि मा प्रयच्छ स्वामिसेवकभावत्वेनावश्यम
भीष्टं देहीत प्रार्थयति मयीति ॥ करुणामृदुभावादपि यदि मयी नाभीष्टं करोषि स्वामिलषितं न प्र
यच्छसि मा प्रयच्छतु स्वाभीष्टं हे दशरथनंदन तर्हि स्व स्वामि ॥ ॥श्रीरामसमर्थ ॥ श्रीकृष्णाय

॥मयि करुणामृदुभावाद्यदि नाभीष्टं करोषि माकूतं तत् ॥
॥स्वस्वामिभावमीशस्वीयं प्रकटीकुरुष्व दाशरथे ॥ २८ ॥

भावं स्वकीयं स्वामिभावं स्वामित्वं प्रकटीकुरुष्व दाशरथे दशरथनंदन कुमारेति संबोध्यं नं रा
ज्ञा स्वामिभाव इति ॥ सप्तमीसमासे क्रियमाणे पुनरुक्तिदोषो न भवति नो चेत्स्वीयमिति पदेन पु
नरुक्तदोषः समायाति ॥ २८ ॥ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु ॥ छ ॥ छ ॥ छ

॥१५॥ त्रि

ननु मन्मंत्रजप एव त्वया नो स्मरति किं मत्प्रार्थनयेति चेत्तत्राह पायस इति हे राम चंद्र यथा पायसान्ने क्षिप्तं सर्पिः पुष्ट्यादिकार्यं करोति तत्तथा न स्मति निक्षिप्तं किं नाम करोति न किमपि करोति इति यम्यै स्पर्दृष्टांतः तद्दत्तव मंत्रजपः तव नाम स्मरणं पापिनि मयि किं वाभीष्टप्राप्तिं न करोतीत्यर्थः ॥२९॥

॥पायसइव राम सर्पिर्भस्मनि निहितं करोति किं नाम॥
॥तद्वत्तव मंत्रजपः पापिनि मयि किं करोतु वाभीष्टं ॥२९॥
॥संतप्तपायसपिंडे वा धृपि जस्मीभवत्पापक्षिप्तं नित्याशौचेत॥
॥दूनमपि मंत्रजपो पिन्नस्पसादूवति ॥ इति मूढमम नाम॥

ननु तव दोषास्य त्वं वन्निप्रशमयिष्यति एवं चेत्तत्र पुनरपि स्वीय दोषाविष्करणमेव करोति संतप्तपायसपिंडे घृतपात्रीह पिंडे वा यं पि जलमपि क्षिप्तं सद्भस्मीभवति तद्वन्नित्याशौचे नितांमलिने मयि तव मंत्रजपो पि न स्पसादूवति न स्म प्राप्तो भवति मंत्रस्पर्श तु भस्मीभवनं न संभवति नित्यत्यात्तत्र पापिभूहत्वात्

॥स्मरणकार्यप्रतिबंध एवात्र लक्षणीयः॥३०॥

29

नन्वभीष्टप्रतिबंधकपापादेवतवाभीष्टासिद्धिरतो मन्मंत्रजपमहिम्नात्तस्मिन्परिहृते त्वदिष्टं सेत्स्यतीति स्वभावेनो मलिने मयि त्तव मंत्रजपो मालिन्यं किमपाकरिष्यतीत्याशंक्याह ॥ मालिन्यदोषभीत्या मलित्वं नयेन माधराशे ॥ मालिन्यं श्यामलं दूरीकर्त्तव्यं स्वभावसिद्धं तु दूरीकर्त्तुं न श ॥

॥ मालिन्यदोषभीत्यैष यत्नविध्येयं तु माधराशेः किं ॥
॥ मत्तः शरीरपापत्पापं किं वा करोतु पृथक ॥ ३१ ॥

क्पोतातद्धन्मतः सत्सकाशाच्छरीरपापात् पापशरीरादित्यपि पाठः ॥ पापं तव जपः किं पृथक्करोतु न किमपि पृथक्कर्त्तुं शक्नोतीति भावः ॥ ३१ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७

॥२६॥

ननुत्वंदोषदोषान्चरसि किमित्याचरसितत्रेदानीं पापिष्ट॥पापनकर्त्तव्यइतिलोकसमत्तं
वदन्नपिकरोत्येवेतिसहृष्टांतमाह कुर्वीति॥कुरुमासाहसमित्थंसाहसंनकर्त्तव्यंइतिजल्पन्च

॥कुरुमासाहसमित्यंजल्पन्॥
॥पक्षीभिनत्तिपाषाणं तद्वत्स॥
॥र्जैर्दोषैः पापंनिंदामिरामकु॥
॥र्वंच॥३२॥श्रीसीतारामसमर्थ॥

इन्यक्षीपक्षिविशेषः स्वयंपाषाणंभिनत्त्येवविदारयत्येवजातिस्वभावत्वात्॥तद्वदहमपिपापं
॥निंदामिपापंकुत्सितवंमितित्वरामिकरोमिचैवदुष्टस्वभावत्वात्॥३२॥ छ ॥ छ

॥२६॥

ननु यथा चंदनतरुसंसर्गे अचंदनोपि तरुश्चंदनी भवतीति तथा मन्मंत्रजपादिनामसंसर्गे
दोषः स्याद्देवेति चेत्स्वभावसिद्धदोषअपरिहरणीया॥ अयत्नशतैरित्याह॥ मृगमद भूमौ जनि

॥ मृगमदभूमौ जनितो जहाति दोषं निजं पलांडुः॥
॥ किं तद्वत्तव दासो हं त्यजामि दोषं न जातु देवेश॥३३॥

तः इति॥ मृगमदभूमौ जनितः॥ कस्तूरिकाल्मवालेसमुत्पन्नः पलांडुः दुर्गंधकंदविशेषः
स्वकीयं दोषं दौर्गंध्यलक्षणं न जहातीत्यर्थः॥ हे देवेश हे रामचंद्र तद्वत्तव दासोप्यहं जातु
कदाचिदपि स्वकीयं दोषं न त्यजामि जातिस्वभावादित्यर्थः॥ ३३॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥२१॥

इदानीं अत्यंतं पापिष्टश्चेत्तर्हि प्रायश्चित्तादिना तत्र शुद्धिर्न्नेविष्यति तित्तदपि मयि न संभवतीत्याह ॥ सुकृतिन इति ॥ सुकृतिनः ॥ बहुपुण्यवंतः पुरुषस्य यत्पापसमुत्पन्नं तत्परिहारार्थं राघव प्रायश्चित्तं प्रोक्तं विहितं शास्त्रेणेत्यर्थः ॥ ७ ७ ७ ७ ७ ७

॥ सुकृतिनई यत्पापे प्रायश्चि ।

॥ त्तं रघुत्तम प्रोक्तं ॥ अपयाति मामुरीक्ष प्राय्तत्तदपीह ॥

॥ गौरिव व्याघ्रं ॥ ३४ ॥

॥ हे रघुत्तम तदपि प्रायश्चित्तमपि मामुदीक्ष्यावलोक्यापयाति दूरतः प्रयाति शुद्धिकार्यं न करोति मदीयपापस्य महत्वादित्यर्थः ॥ यथा व्याघ्रं दृष्ट्वा गौरिव गौर्यथा दूरं पलयतितद्वदित्यर्थः ॥ ३४ ॥

॥२१॥

ननु पापसमसंख्याकप्रायश्चित्तं विधेयं ततः सर्वपापापगमे सति कृतार्थः स्याः इति चेन्मत्पापसंख्यैव नावगम्य इत्याह॥ परिगणनाभगणानामिति॥ भगणानां नक्षत्रगणानां नक्षत्रमहतां ता॥

॥ परिगणना भगणानां भविता यदि वा समंततोऽणूनां॥
॥ राघव पापचयानां भवत्कृतानां भवेदियं क्वचन ॥ ३५॥

रेत्यमरः॥ परिगणना संख्याऽथ च परमाणूनां समंततः सर्वेषां गणनं भविता भविष्यति श्री॥ राघव परं तु मत्कृतानां पापचयानां पापसमूहानामियत्ता क्वचन कदापि न भवेत्॥ तेषामपरिमितत्वादिति भावः॥ ३५॥

१८

इदानीं रामचंद्रं पृच्छति सर्वज्ञेति ॥ हे राम ते तव सर्वज्ञताम्नतास्सर्वज्ञोत्वं यः सर्वज्ञः सर्वं वेत्तीति श्रुतिषु स्मृतिष्वपि श्रुतम दास सत्यं वद अहं तव किंकरोस्मि सेवकोस्मि इति कारणात्सत्यं वक्तव्यं सर्वं ॥

॥ सर्वज्ञताम्नतातेसत्यंवदाम किंकरोहंतेमत्कृत ॥
॥ दुष्कृतसंख्यां यथार्थतो वेत्सि किं न वा वेत्सि ॥ ३६ ॥

तत्वान्मत्कृतदुःकृतानां संख्याय यथार्थतो वेत्सि किंवा न वेत्सि इति सत्यं त्वया वक्तव्यमित्यर्थः

॥ ३६ ॥

१८

\35

इदानीं किं बहुप्रार्थनया स्वामिन्नेभिः सर्वथा पालनीय एवाहमिति प्रार्थयति ॥ अपराधिनमिति
हे रघुत्तंस हे रघुकुलभूषण अपराधिनमपराधिनमपराधिनमिति संभ्रमे एव त्रिरुक्तौ यथेष्टं प्रयो
गान्यायसिद्धः इति वचनात् संभ्रमेऽपराधिनमित्यनेकधा प्रयोग इति बोध्यं पथ सर्पः श्रीराम

॥ अपराधिनमपराधिनमपराधिनमर्भकं रघुत्तंस ॥ ध्रु ॥
॥ पालय पालय पालय जननि श्रीरामं नान्यं किंचित् ॥३१॥

सर्पः सर्पस्त्वदृत्तसर्वथाऽपराधिनमर्भकं बालं पालयेत्यत्रापि पूर्ववत् संभ्रमे त्रैव जननि श्रीरामा
न्यत्किंचिन्नार्थयेन प्रार्थयामि अत्र जननकेन स्थाने जननीतिपदमत्यंतवात्सल्यद्योतनार्थं ॥ ३२

इदानीमहमनाथइतिसनाथइतिसनाथइतिवावक्तुंनशक्नोमित्याशयेनाह उचितमिति हे

रामाहंत्वयिनाथेसतिस्वामिनिविद्यमानेऽनाथइतिवाक्यंवचनंवक्तुंवदितुमुचितमितियोग्यंनहि

॥उचितंवक्तुमहमिदंनहिनाथेत्वय्यनाथइतिवाच्यं॥
॥जिह्मेऽप्युपेक्षितोहंसीतानाथत्वयासनाथइति॥३७॥

१९

१९.

योग्यंनभवति अत इममंगलत्वात्॥ हेसीतानाथत्वयोपेक्षितोहमितिकृत्वासनाइत्यपिव

क्तुंजिह्मेमिलज्जायुक्तोभवाम्युनयणापिवक्तुमसमर्थइत्यर्थः॥३८॥

इदानीं गवादि पशुरपि क्रोशंतं स्ववत्सं प्रति वात्सल्येन शीघ्रं समुपयातीत्याशयेनाह
क्रोशंतमिति क्रोशंतं दीर्घस्वनं कुर्वंतं दीनास्यं म्लानं वदनं निजं स्वीयं वत्सं प्रतिपशू योनि
रपि गौर्गवादिः समुपयाति समीपमुपयाति ॥

॥ क्रोशंतं दीनास्यं पशुरप्युपयाति गौर्निजं वत्सं इदं मदी
॥ यं भाग्यं सर्वविदपि वेत्ति मल्लपो न भवान् ॥ ३९ ॥

हे राम मदीयं त्वीदृग्भाग्यं यत्सर्वविदपि भगवान् मल्लपामयि करुणां दयां कर्तुं न
॥ वेत्ति न जानाति ॥ ३९ ॥

इदानीं सर्वज्ञत्वादिगुणसंपन्नो भवान् मयि किमिति काठिन्यं करोषीति प्रश्ने किमुत्तरे

न वेत्याशयेनाह ॥ सर्वज्ञ इति ॥ सर्वज्ञः सर्ववेत्ता स्वाधीनोऽपरतंत्रः दयालुः कृपासिंधुरेव भू

तोऽपि भगवान् मयि कथं क ॥

॥ सर्वज्ञः स्वाधीनो दयालुरपि च हि मयि कथं कठीनः इति ॥ ॥

॥ प्रश्नोदास्यसि किं विनेश्वर त्वं ममोत्तरं नाम ॥ ६० ॥ ७ ॥ ॥२० ॥

॥२० ॥ ॥ ॥ ठिनोऽकृपावीनीत्यपि च हि वद इति मया त्वं पृष्टः हे ईश्वर त्वं विना ममोत्तरं प्रत्यु

त्तरं किं दास्यसि ईश्वरोऽहं स्वेच्छाचारी कस्योपरि कृपां करोमि कस्माच्चिदुपरि न करोमि

ती ईश्वराणां स्वभाव एवैष यत् स्वेच्छाचरत्वमिति भावः ॥ ६० ॥

ननु अपराध्ये निमयि कृपा न क्रियत इति चेत्तत्राह यावंतो मत्कार्तितोपि सर्वे संसारिण ए
व संसारिणां त्ववश्यमपराधो भवत्येव वसंति कस्याप्युपरि कृपा नो चित्तेत्याशंक्ये
नाह । अपराध्यमार्गेणेप्यपराध्य ॥ ॥ श्रीरामसमर्थ ॥ ॥ श्रीकृष्णमकरंश्रद्धन

॥ अपराध्यमार्गेणोपि कश्चिदपि करुणत्तवो चित्तानैव ॥ ॥
॥ नहि कश्चित्संसारीगतापराधोस्ति वत्सुभेषु तव ॥ ४१ ॥ ॥

परामर्शने सति कश्चिदपि कस्मिन्नपि संसारिणि भक्तेपि तत्कं करुणा नैवो चित्ता संसा
रित्वादित्यर्थः यतो नहि कश्चित्संसारीगतापराधो नाम गृहीतापराधस्तव वत्र
त्रे घापि कृपापात्रेष्वप्यास्ति कोपि नास्ति संसारित्वादिति भावः ॥ ४१ ॥ श्रीराम ॥

॥२१॥

ननुयद्यदुपरीक्षणाक्रियतेतस्यतुस्वल्पोऽपराधः तवतुबहुअपराध इतिहेतोस्त्वयिक्षणानवि
धीयतइत्याशयेनाह॥ तस्येति॥ तस्यत्वत्क्षणायुक्तस्यस्वल्पापराधोममपुनरधिकइत्यन्व
यः॥

॥तस्यस्वल्पोपराधोममपुनरधिकः प्रमाताकः॥
॥अहमितिचेदन्यस्तात्वयेशासर्वज्ञेनेतरर्थीकीं॥४२॥

तित्यत्रप्रमाताकःकोवासाक्षीनकोपिकरोषीत्यर्थः ननुत्वयेवेवक्तव्यमहमेवसाक्षीति
सर्वज्ञत्वादितिचेदीशान्तोरामचंद्रतर्हित्वयैवस्वेनैवएतदर्थीकिंस्वस्यसर्वज्ञतान्यस्तापुनःपुनः
पुनरुक्तेत्यर्थः॥४२॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ

॥२१॥

41

ननु अस्यापराधेषु मरयाकुत्रात्वयादृष्टेति स्वामिनिर्वक्तव्यं चेत्सापराध्येष्वपि अनुग्रहो दृष्टः
त्यागशेषनाह ॥ अग्रजजायामिति ॥ अग्रजजायां त्नेष्टम्त्वाद्धक्त्रियमिच्छति वांछति ॥ ॥७॥ ॥७॥

॥ अग्रजजायामिच्छत्यग्रज वध्यलालसांतरात्मनि च ॥
॥ यासुग्रीवे राघवसातेकथं तामुचिता ॥ ४३ ॥ ॥७॥

सुग्रीवे किल स्वस्य पुनरग्रजवध्यलालसांतरात्मन्यग्रजवध्ये वालिवध्ये लालसौं लुब्धौं तरात्मा
बुद्धिर्यस्य नेतरए तस्मात्वयामापराध्येप्यनुग्रहक्रियते ॥ इति भावः ॥ ४३ ॥ ॥७॥ ॥७
रत्यंतमूर्त्ते निषिद्धकर्मकारिण्यपि सुग्रीवे राघवसाते प्रसिद्धा करुणा कथं तराम तिशयेनोचिता अति
शयेन

||२२ ||

पुनरपिसापराध्यानुग्रहंदर्शयति भ्रातुरिति ॥ भ्रातुरवज्ञामात्रात् भ्रातुरावणस्यावज्ञामात्रादयमानात्पितृवैरवह्निनेवपितृवैरमेववह्निस्तेनेवजवात्वेगात् पितृवैरं तुवह्नीरूपं दुःसहत्वादित्यर्थः अपमानाद्धेतोः ॥

॥भ्रातुरवज्ञामात्रात्पितृवैरवह्निनेवजवात्॥ स्व॥
॥समीपमागतेस्मिन्विभीषणेक्वास्तिनिरापराधत्वं॥ ४४॥

समेतिपदमव्ययंसहार्थवाचकंकराचि ज्ञानुसार्थेतुसाकंतत्रासमंसहेत्यमरः॥ पितृवैरवह्निनासहेतियोज्यंज्येष्ठभ्रातापितुःसमःपितुःपित्राराविणोनसाकंयद्वैरंतदेववह्निस्तेनपितृवैरंवह्निनासाकमेवस्वसमीपमागतेशरणागतेत्वेनप्राप्तेस्मिविभीषणेरूपास्पताताम्मिन्क्वास्तिनीरपराधत्वंनिर्दोषत्वंकुत्रास्तीत्यर्थः॥ ४४॥

||२२ ||

43

इदानीं क्रोधावेशात्परदोषाविष्करणं मया कृतमिति मयि निरस्ते। त्वं नारोपणीयमित्याह जल्पतीति यत्किं
चिदुच्चैर्जल्पति प्रलापं करोति मयि पौरोभाग्यं दोषैकदृक्त्वं पुरोभागी त्वमरः। दोषैकग्राहिहृदयः पुरो
भागीति कथ्यते इति कात्यः पुरः अग्रे एव प्रथमं परदोषमेव भजते स पुरोभागी तस्य पुरोभागिनो भावः पौ
रोभाग्यं परदोषैकदर्शित्वमिति यावत्॥ भाविष्यत्क्षेत्रजतद्धितः श्रेष्ठत्वद्योतक निरस्ते त्वं मा कल्पय हे
॥ क्षमासिंधो सहनसमुद्र इति सहेतुकं विशेषणं तत्रोक्तं त्वं॥

॥ जल्पति कल्पय मोच्चैः पौरोभाग्यं मयि क्षमासिंधो॥ संतप्त॥
॥ चित्तभावादुरुक्तमुक्तेयदुत्तमः श्लोकः॥ ७५॥

कुत एवं जल्पसीति त्वया॥ यावांवाच्यमित्याशयेनाह संतप्तचित्तभावादिति हे उत्तमश्लोक स्पृहणीयकी
र्ते संतप्तचित्तभावात् दुःखितचित्तत्वाद्धेतोः दुरुक्तं असाधु उक्तं यः संतप्तचित्तो भवति स तु असाध्वेव सद्ध्व वदत्ये
वेति याद्धा हे क्षमासिंधो हे उत्तमश्लोक उत्तमश्लोकपत्तेस्तव तिमतथा। यद्वा उद्गतं तमो यस्मात्स उत्तमाः अज्ञा
नतिवर्तकः श्लोकः कीर्तिर्यस्य सत्तथा पद्ये यशसि च श्लोक इत्यमरः संतप्तचित्तभावादिति हेतुगर्भमसंतप्त
चित्तहेतुकं यत्तु वीक्तं परदोषात्कीर्तनरूपं तदुच्चैर्जल्पति मयि पौरोभाग्यमिति मा कल्पयेत्यन्वयः॥ ७५॥

॥२३॥

इदानीं परेषां दोषोद्घाटनेन स्वामिन्निंदकत्वं समायातीति तन्नास्तीत्याशंक्याह । अस्तामिति ॥ अस्तां
तिष्ठतु परोक्षे सम्यक्तं परदोषगवेषणं परदोषोद्घाटनं सम्यक्त्वं नियमेन न कर्त्तव्यमित्यर्थः । इदृशीं न
वतेश्वरि त्वेऽयोग्येपि कृपाकरणेन रूपे सती बिनिर्षणाद्धे मम किमपराध्यं को वा पराध्यः कृतो यन्मया
तेषां दोषोद्घाटनं कर्तव्यमिति न कर्तव्यमिति भावः ॥४६॥

॥ अस्तामेतदसम्यं परदोषगवेषणं परोक्षे यदिदृशीं नवतेश्वरि
॥ त्वे बिनीषणाद्धेस्तु किमपराद्धं मे ॥४६॥ स्त्रीयमणौ गुणहीने को वा क
॥ लहः ॥ परीक्षकेण सह त्वयि यादृच्छिकस्य स्वेच्छायां न सह ध्येयानवेत्किं ॥४७॥

इदानीं जनानेव स्वेच्छाचारीत्यतोऽन्यदोषारोपणेन किमित्याह । स्त्रीयमाणमिति स्त्रीयमाणे गुणही
ने स्वकीयो यो मणीस्तस्मिन् गुणहीने लक्षणरहिते सति मणिपरीक्षकेण साकं कलहो विवादः को वा न को
पीत्यर्थः ॥ तद्वत् त्वयि स्वामिनि प्रभो यादृच्छिकत्वे स्वेच्छाचारिणि सति न त्वेन तावसेवकेन सहसा कमेवं
या उत्कर्षसहनेनेन बिषादेन मम किं किमपि प्रयोजनं नास्तीत्यर्थः ॥४७॥

॥२३॥

45

इदानीं यन्मम मनसि स्थितं तया वदुक्तं साध्वसाच्चुवातत्सर्वं श्रोतव्यमित्याशयेनाह वक्तव्यमेतदिति हे श्री
राम यन्मम मनस्थितं तद्देवात्सर्वं यच्छ्रयावत् । ततवागतः त्वत्समीपउक्तमेव सत्यपि यद्यच्छाप्यधुनापि रुषः
सक्रोध्यस्तत्तर्हि नन्वत्यनुनयामंत्रणे प्रश्नानुबंध्यारणानुज्ञानुत्तयामंत्रणे ननु इत्यमरः ननु राम प्रसीद तव
पादयोः शरणागतत्वेन नमस्कारक्रियया सर्वे पराधाः क्षंतव्या इति भावः ॥ ४८॥

वक्तव्यमेतदुक्तं तवागतो राम यच्छ्रयावत् यद्यप्यासि रुष्टस्तन्ननुपतितोस्मि
पादयोरुपरि ४८ प्रणिपातमात्रनीराच्छाम्यति कोपाशुशुक्षणिर्महतां मम दुरि
तस्य विपाके राघव नाद्यापि मुक्तकोपोसि ४९

इदानीं सतां स्वभाव एवैष यत्स्मरणमेव कृतमपराधिन्यपि प्रसन्ना भवन्तीत्याशयेनाह प्रणिपातमात्रनीरादिति हे राम
चंद्र प्रणिपातमात्रनीरात् प्रणिपातरूपप्रणिपातमात्रतदेव नीरं तेन महतां साधूनां कोपाशुशुक्षणिः क्रोधाग्निः
शाम्यत्युपशमं याति मे राघव मम दुरितविषयेनासि न भवसीत्यर्थः ४९

इदानीं सर्वे यात्वया हमत्तुल्याह्यएवइत्याह त्वत्तुल्य इति ॥ त्वत्तुल्यो नास्ति विभुस्त्वद्दृशो विभुः स्वामी नास्ति भुवनत्रयेपि मत्सदृशः ॥ मत्तुल्यो दीनोपि नास्ति दीनानाथे कबंध्यो दीनाः स्वजनाथा स्वतेषामेको मुख्यबंधुस्तत्संबोध्यने हे दीनानाथैकबंधो एक मुख्यान केवलाइत्यमरः ॥ एकः केवलं मुख्ययोरिति विश्वः करुणासिंधो दयासागराहमन्यकिंब्रुवे मयान्यत्किं वक्तव्यमित्यर्थः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ

॥ त्वत्तुल्यो नास्ति विभुर्मत्तुल्यो नास्ति चापरो दीनः दीनानाथैकबंधो करुणासिंधो ब्रुवे हमन्यत्किं ॥ ५० ॥ त्वयि स्वयंप्रकाशे त्रिभुवनदेवप्रकाशयति ॥ करुणं पश्यामि नो चेदं ध्यो वाहं न सास्ति वा भवति ॥ ५१ ॥ ॥ २४ ॥

॥ २४ ॥ इदानीं त्वं सर्वप्रकाशकः स्वत्प्रकाशस्त्वेन मयि कुतो करुणारूपः प्रकाशो न दृश्यते तत्राशयेनाह त्वयीति त्वयि स्वप्रकाशे स्वप्रभे त्रिभुवन भुवनं त्रिभुवनमेव भवनं गृहं भवनागारमंदिरमित्यमरः ॥ तत्प्रकाशमिति सति करुणालक्षणं प्रकाशमहं न पश्यामि तात्किमहं ध्यो वा तिमिरोपहतनेत्रो वास्मि वा प्रवासाकरुणभवति त्वयि नास्तीति मयि संदेह इत्यर्थः ॥ ५१ ॥

ननु नारदत्तमुपतिष्ठतीति न्यायेन किंचिद्दत्तेनेविना कस्यपि किंचिद्दीयते मयेत्याशयेनाह ॥ नारदत्तमिति नारदंतं दत्सेचेद्दत्तं न ददामीति वदसि चेत्तर्हि बिभीषणेन रावणेन रावणभ्रात्रा पुरी नगरी

॥ नादत्तं तत्त्वयेचेत्कस्मैदत्ता बिभीषणेन पुरी ॥
किंष्किंध्याराज्यं वा कपिनादत्तं नवांतरे कस्मै ॥ ५७ ॥

पुराकस्मैपात्र भूताय दत्तापि च किष्किंध्याराज्यं किष्किंध्याख्यनगराधिपत्यं कपिना सुग्रीवेण नवांतरे जन्मांतरे कस्मै दत्तं कुत्रापि पुराणादौ न श्रूतं तत्तस्माद्दत्तमपि ददासीति त्वं वः ५७

॥२५॥

इदानीं यत्तु मर्यादीयते तदेव ददासीति त्वयि कोऽपि नियमो नास्ति इत्याशयं व्याह ॥ श्रीदामतेति श्रीदामतः सुदामशर्मणो द्विजात् पृथुकाः अर्जितं तंडुलविक्रयं त्तायोगः हि त्तामवीक्षिताः परिमिताः हि त्रिमुष्टिमात्राः त्तएव किं नोदत्ता अधिकमपि ददासीत्यर्थः अधिकं किं दत्तमित्याशयेनाह ऐंद्रपदमिंद्रपदसमानं वैभवमिहास्मिन्नेव लोके तस्मै सुदाम्ने दत्तमपि तं तत्तस्मकेनक्षत्येनकेन सुकृतपरिपाके न तस्मादत्तस्य सह ॥

॥ श्रीदामतो गृहीताः पृथुकास्त्रिमुष्टि किं त एव नो दत्ताः ॥
॥ ऐंद्रपदमिह तस्मै दत्तं त्वकेन तस्य कृतेन ॥ ५५ ॥

॥२५॥

वदीयते यं नियमो त्वयि नास्तीति भावः अवसारांतरचरितमिदमित्यल्पबुद्धिमतां भेददृशां नाति नक्षानामेकत्वदृशामभेददृष्टीनामेकवरामचरित्तविनानवातीति कृष्णावतारे पित्रो नवदारे न क्षानामेकत्वदृशामभेददृष्टीनां श्रीरामरूपेनेव दर्शनमादिकाव्यादिषु प्रसिद्धं महामुकुलगशादीनामपि लोके प्रसिद्धं तं नांश्रीरामरूपेने वदर्शनम् कृष्णचरितमपीदं रामस्यैव रामकृष्णयोरभेदादुक्तं चोभियुक्तैः न नंदसूनोऽप्यागास्तिरामो न रामं तो वाचसुदेवसूनुः तथाप्ययोध्यापुरपालबालसलक्ष्मणो धावति मे मनसि वेत्ति ॥ ५५ ॥

इदानीं त्वया वैपरीत्येनापि फलं व्यरीयंत इत्याशंक्याह उन्मोचितेति उन्मोचितो गजेंद्र ग्राहा
दुद्धितो द्वीपः कीं न्न तो गजेंद्र मदांधदृष्टिः मदोन्मतः तिर्यग्गुन्दुतिः पशुयोनिः एवंभूत
सोधमयोनिः

उन्मोचितो गजेंद्रो मदांधदृष्टिश्च तिर्यग्गुन्दुतिं
दाता सेवककुलज्ञः पाताले च त्वया बलिर्बद्धः ५६

दत्तित इति वैपरीत्यमेकं अन्यश्च दाता दानशूरः सेवककुलजश्च प्रह्लादवंशोद्भवोपि ब
लिस्त्वया पाताले बद्धः नागपाशैर्बध्वा स्थापित इदमपि वैपरीत्यमेतं विपरीतकर्तृत्वमपि त्व
यि तिष्ठतीति भावः ५६

अन्यत्रापि विपरीतकर्तृत्वं रावणादिषु दर्शयति उद्धतेति उद्धतचित्त हृते दुष्कीर्तिः परदारहरणहृते दशास्य रावणस्य उत्तमश्लोकस्थितिर्वैकुंठप्राप्तिरन्यच्च दशरथसंज्ञस्य विष्णोः दशास्यो ईशस्य हृत्ते त्तरां महानघः पातः कल्पितः निर्मितः इदं कं वै परित्यं दशरथराज्ञोघ्यः पातेत्र मम मे वृत्तवति तिरुच्यः पातस्य कुत्राप्यश्रुतत्वाद्‌ ररत्यो कृत्दशरथसंज्ञस्य विष्णोरघ्यः पातो नाम स्वर्गानिरयपो सुखदुःखानी ध्यानत्वा छ्रीमद्राम ब्रह्मपुत्रा त्रायात्तिपर मसुनवेग॥

॥ उद्धतचित्त हृते उत्तमलोकस्थितिर्दशास्यस्य दश॥

॥ रथसंज्ञस्य विष्णोः कल्पितउच्चैस्तरामघ्यः पातः॥ ५७॥

॥ २६ ॥

परिच्छिन्नस्य विष्णोर्दशरथराज्ञः देहावसानसमयेवसेषशार व्योपभोगत्वाद्‌ वस्यमेव नोक्तं
कृतं कर्म शुभाशुभं कृतकर्मत्तयो नास्ति कल्पकोटिशतैरपिति वचनात्‌ प्रारब्धकर्मणा
भोगादेवं क्षयः इत्यपि वचनात्‌ श्रीरामाभिषेकाभिघातात्‌ दुःखावलोपतनमे वाध्य
पातो वा गत्तव्यदुः स्वशार व्योपभोग क्षये जातेलं कायां स्वाध्यमरणे लोकमागत स्पर्शरथ श्री
रामेणाभि वंदनालिंगनेक्षते सातिनिरतिशय सुखवादी जातेति चोक्तमादिकाव्यादिषु नोत्रका
र्याशंकेत्यर्थः॥ ५७॥ श्रीरामजयति

॥ २६ ॥

51

सकलं

इदानीं प्रयत्नमकुर्वतोरपि ममीहितं ददासीत्याह ॥ सुग्रीवबीभीषणयोरिति ॥ सुग्रीव
बीभीषणयोरिति सुग्रीवबिभीषणयोः प्रसिद्धयोः क्रमयोः सक्तं स्निग्धं स्थितयोर्निव्यापा
रयोः परमुत्कृष्टराज्यं ततदेवाधिपत्यमनूज्ञातं त्वयैव दत्तमित्यर्थः ॥ अन्यत्सर्वक्लेशा
भिविक्तेः सर्वक्लेशासहत्वत्सार्द्धमेवं भूतेवायुनेरनेकपिपत्तोप्रसन्नतामोनमेवमौन
तूष्णीं भावं तस्य किमपि लौकिके पदार्थे पुनर्दत्तमित्यर्थः ॥ वास्तवार्थमुत्तस्य यद्दत्तं तेत्तज्ज
कस्यापीत्यर्थः ॥ गुरोक्तमौनं व्याख्यानं त्रिंशातारि ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ

॥ सुग्रीवबिभीषणयोः सक्तं स्निग्धं स्थितयोरनुत्परं राज्यं सर्वक्लेशाभिविक्तेऽप्र ॥
॥ सन्नतायायुनेर्दत्तं मौनं ॥५८॥ यद्यत्करोषि चेतत्न्महेश्वरत्वेन शोभते भवतः ॥
॥ आस्तां तत्तदनु सकलं कमपि पाहि मां राम ॥५९॥ व्यास्तु छिन्नसंशयाः ॥५८॥ इदानीं
॥ किं बहुक्तेन यद्यद्यत्करोषि तत्तत्सर्वं त्वय्युपपद्यत इत्याशयेनाह ॥ यत्तयत्करोषीति
यत्त्वया क्रियते तत् अमहेश्वरत्वेन महाप्रभुत्वेन तत्सर्वं त्वयि शोभते द्योतते ईश्वरत्वादित्यर्थः
इदानीं किं बहूक्तेन यत्प्रार्थनीयं तदेव प्रार्थयितव्यं इत्याशयेनाह ॥ आस्तामिति नन्वनिश्च
येन तत्सकलं सर्वं ओस्तमवद्दूरीभवकथनं ततिष्ठतु सकलं कमपि सदोषमपि मां त्वं स्नेह के
॥ रामपाहि रक्षे कृपायोगेनावलोकयेत्यर्थः ॥५९॥

ननुअरे त्वयायत्किंचिदपि वक्तव्यमहं तत्तवाभीष्टं नददामीतिचेदिदानीं मयाल्पमल्पंतममीप्सितय
चैलः चलेध्य तत एवध्य तत एवेत्याशयेनाह ॥ चैलांचलेतिहे राममया त्वं चैलांचलेनैध्य तोसिचवत्र
पल्लवेन गृहीतोसी मत्सकाशात्त्वमसमे हठादुन्मत्वा रणकुत्रान्यत्र क्वैस्वैरं स्वेच्छया पलायस्व गच्छसि हे रा
ममम तावज्जीवनष्टेति कुरु योगक्षेमं वह ॥ वा व्यवहारमेव पूज्यलोकेषु ॥ ॥५९ ॥५९

॥ चैलांचलेध्यतोसि प्रसभं कुत्रापयास्यसि स्वैरं ॥ कुरु वा जीवनवृत्तिं वदवा ॥
॥ व्यवहारमीड्यं लोकेषु ॥ ६० ॥ त्वं मम जननी जनकस्त्वमेव बंधुः कुलं च ॥ न
॥ शीलं च ॥ त्वयि निष्ठुरतां याते त्रपामपि वज्राय ते मयीशाना ॥ ६१ ॥

॥२७॥ जनेषु व्यवहारं ममाभीष्टदानविषये वाद कुलयथा लोके पित्रा सह पुत्रादिभिः । य विषये वादःक्रि ॥२७॥
यते तद्वदित्यर्थः ॥ ६० ॥ इदानीं त्वमेव मम सर्वमित्याशयेनाह ॥ त्वमिति हे राम त्वं भावाने व मम जन
नी माता ः जनकः पिता पित्त्वमेव बंधुः कुलं शीलं च त्वमेव एवं च सति त्वयि स्वामिनि निष्ठुरत्वमि
दं यत्त्वं याते प्राप्ते सति त्रपामपि मयीशानस्वामीन वज्रायते वज्रवदाचरति कुलीनाप्रायेण नवतीत्यर्थः ॥ ६१ ॥

53

इदानीं त्वत्कृपा चेत्कालादिभ्योपि मम न भयं नास्तीत्याशयेनाह । कृपयेति । हे राम त्वं मां कृपया
इक्ष्यसि चेद्यदि तर्हि अहं कालमहान्तं अपि कृतं तृणाय न मन्ये । मन्युकामेरपनादेरे विनाया
प्राप्तिषु अनेन कर्माणि चतुर्थी तृणं वा प्राणिवर्ज्ये मन्यतेः कर्माणि चतुर्थी वास्या तिरस्कारे इति
सूत्रार्थः तृणसमानमपि न गणयामि । हे राम ऽकृपा चेत्त्वत्करुणया नावलोकितो यदि तदा तृण
तेव कालरूपं प्रायो बहुशः मे मम मत्तं विष्यति ६२

कृपया इक्षसि मां चेत्तृणाय मन्ये न कालमप्युच्चैः । अकृपा चेत्त्व राम प्रायस्तृण
मपि कालरूपं मे ॥ ६२ ॥ अथवा हो किं बहुनाश्चर्ये किमितो चित्तं प्रभो पुरतः
जन्मप्रवंच्य सिद्धा आध्यीनां यानि मूलतां दोषाः ॥ ६३ ॥

इदानीं स्वामिना भवेत्व बहुनाश्चर्यमनुचितमित्याशयेनाह । अथेति अथवा पक्षान्तरे हो स्वेदे किं बहुना
किं बहुजल्पेन प्रभोः पुरतः स्वाम्यग्रे आश्चर्यं स्वामिना स्मिन्विषये किमुचितं नो चितमित्यर्थः कुतो
नोचितमित्याह जन्मप्रबंधसिद्धा उत्पत्तिपरंपराश्रिताः दोषाः पुन्यपापलक्षणा आध्यीनां चित्तचिति वि
क्षेपलक्षणानां मूलतां हेतुतां याति प्राप्नुवंति जन्मांतर कृता दोषा रागवसुखदुःखहेतव इति भावः ६३

इदानींजन्मान्तरेवावर्तमानजन्मनिवान्तवाराध्यनहीनस्पकथंस्वेष्टप्राप्तिरित्याशयेनाह नाराधित
इति ॥ नाराधितोनसेवितः पूर्वं पूर्वजन्मनि ॥ कचिदपिकदापिइदानीसांप्रतमपिनाराध्ययामिए
कांतभक्त्यानमन्नामिअथचस्वामिष्टस्पकीयममिलषितमिच्छामिबाढमत्यर्थं हाखेदेकष्टं सलोरे
मूढतैवेयमज्ञात्तेवैघाममेति ॥ ६४ ॥ इदानीसकलदोषनिचयसंपन्नमपिस्वायामिति ॥ मत्वाकमं

नाराधितोसिपूर्वं कचिदपिनाराध्ययामिचेदानीं ॥ इच्छामिचस्वमिष्टं कष्टं हामूढतैव
मेबाढं ॥ ६४ ॥ दुर्वृत्तंदुर्बुद्धिंकामादिवशंपराङ्मुखंभवति ॥ पालयसिमायदघाराघव
भवतः क्षमोच्चकैर्जयति ॥ ६५ ॥

करोषिचेत्तवात्यंतत्स्वंमेत्याशयेनाह दुर्वृत्तमिति दुष्टंतंदुःशीदुर्बुद्धिंकुमतिंकामादिवशंकामक्रो
धलोभमयभवतिपराङ्मुखस्वामिनिविमुखमित्यादिदोषगणयुक्तंमेतादृशंमाहेराघवयंदिपा
लयासितर्हिभवतः स्वामिनः उच्चकैः सर्वोत्कृष्टाक्षमाजयतिसर्वोत्तमामहनतेतिभावः ६५

इदानीमप्रियतरदयैवर्त्तते इति ज्ञानामि इत्याशयेनाह ॥ रचितापराध्यज्ञाल इति ॥ रचितापराधज्ञाले क्ष
तापराध्यसमूहे मयि सेवकत्वं सदया सिहृपालुरसित्यनेनैव हेतुना वेद्मि ज्ञानामि केन हेतुनेत्या
शयेनाह मुखत इति मे मुखतो मम मुखान्निरंकुशा प्रतिबंधरहिता रामेति मुहुर्मुहुर्वाणी वाक्
प्रवर्तते निस्सतीति यतो यस्मात्कारणाद्वेत्तो ज्ञाना ॥

॥ रचितापराधजाले मयि सदयोसीति वेद्म्यसेनैव ॥ मुखतो निरंकुशा मे रामेति यतः ॥ प्रव
॥ र्तते वाणी ॥ ६६ ॥ नैवास्ति ते नुकंपा यस्मिन्नस्यास्पतत्कथंकारं ॥ किल्बिषमुद्राभाजो रामे
॥ ति निरामयं प्रसरेत्त ॥ ६७ ॥

मिस्वामिनां कृपा वर्त्तत इति भावः ॥ ६६ ॥ इदानीं वैपरीत्यादपि कृपास्तीत्यनुमीयत इत्याशयेनाह
नैवेति यस्मिंस्तवानुकंपा यस्मिन्पुरुषे तव कृपा नास्ति तस्यास्य तस्य पुरुषस्य मुखाद्भो न्के थं
कारं कथमित्यर्थं प्रसरेद्रामेति वाक्यं निरामयं निर्दोषं अन्यथैवं कथमित्यं सुसिद्धांतयोगश्चेति सूचे
णाकथमित्युपदेक्षते निर्गमुलमात्मव्ययमीदं किंभूतस्य पुरुषस्य किल्बिषमुद्राभाजः पापलक्षण
लंकृतस्येत्यर्थः ॥ ६७ ॥

॥२९॥

ननु त्वदुक्तपापमप्यस्ति मम दोषोऽन्यवानक्लेशान्निर्मूलान् किमिति न करोषि न्ययानोक्तत्वादिति चेद
त्र पुनरपि दोषाविष्करणमेव करोतीति तस्मात् व्यालविषार्तमिति तस्मात् व्यालविषार्तं तं क्लैब्यात्कः सर्व
त्तस्य विवेतनार्तपीडितं जय च वचनवचनशैः दुःखदुःखेति प्रलापैः रुव्याप्तं पृथ्वीव्याप्तं तं तेलुठंतम
पि च गुरुतापे मत्यं तस्तत मम हे गरुडध्वज राम चंद्र जीवनदानेन योगक्षेमदानेनाशुरक्ष पालयमां पा
हीत्यत्र हेराम त्वये

॥तस्मात् व्यालविषार्तं वनचनशैः पतंतं मुञ्चीमां॥ गरुडध्वज॥
॥ गुरुतापं जीवनदानेन पाहि रक्षाव॥६९॥

वं वक्तव्यमेव यस्मात् दशमा तस्मात्त्वामध्येसनप्रार्थनीय इति चेत त्वध्वजोपरि स्थितस्याण्डजस्य पक्षि(?)स्याप्यस्ति॥
समर्थ्यं तस्यैश्वर्यस्य तवास्तीति किं वक्तव्यमतो गरुडध्वजतस्मात् व्यालविषयाकरलेनपापाति(?)ध्वनाशो प॥
मर्दनेन रक्षस्व चरणस्य जीवनदानेन नतपापहत्याव गरुडध्वजेति संबोध्यनेनैव सामर्थ्यं द्योतितमव॥
नेन गरुडध्वजमणिना लोके विषापहरणं च न लाभ्यात तत्तापहरणं चेति यस्य नाममणिनाचैवं स मि॥
कारत्वेन ध्वजोऽस्ति अतस्त्वयैव मम सर्वदुःखोपहरणं कर्तव्यमिति अर्थः यथा त्वं तस्मात् पितः पृथ्वी व्याप्तं॥
ष्ठितं पतितः पूरुजोदयालुनाथेनापि मतास पुरुषेण जीवनदानादि भिः मीयते तद्वदित्यर्थः॥७०॥

॥२९॥

57.

पुनरपिप्रार्थयतिहेस्वामिंनिदाघतप्तमिति॥ तस्मान्निदाघतप्तंतप्तमेवनिदाघउष्णोपगमस्तेन तप्तं
बहुसंतापितमत एव शुष्यत्कंठं सशोषगलं निराश्रयं रक्षितरहितमत एव दीनमेवंभूतं मां
करुणाकरहेईशछायांकरुणाकरदयालु एव हे ईश तव स्वछायां तामछाम धामति स्वछायां
शीतलामित्यर्थः॥ विधायपक्षत्वा मां पाहि रक्षय॥६९॥ पुनरपिप्रकारांतरेण प्रार्थयति तस्मा
कल्लोल

तस्मान्निदाघतप्तं शुष्यत्कंठं निराश्रयं दीनं करुणाकरहे ईशछायामछां वि
धाय मां पाहि ६९ तस्मात्कल्लोलवतीविशालकल्लोलसंकुलीभूतं करुणा
पांगनिरीक्षितगुणजालैः कर्षमांप्रकर्षेण ७०

संकुलीभूतमिति तस्मैव कल्लोलवती महानदी तस्या विशाला महांतो ये कल्लोलाः तरंगास्तरं
गाऊर्मिर्वोस्त्रियां वीचिर्वोर्मिषु महत्सु उल्लोलो ऽत्यमरः महांतस्तरंगैः संकुलीभूतं व्याकुली
भूतं व्याकुलितमेवंभूतं मां रामनट स्वकीयकरुणापांगनिरीक्षितगुणजालैः कृपाकटाक्षै
र्यानि निरीक्षितानि तान्येव गुणजालानि रज्जुसमूहास्तैः प्रकर्षेण बलेन मां कर्ष आकर्षयेत्यर्थः ७०

३०

पुनरपि नीरः नक्रकुम्भीरोऽपरपर्यायो यादोविशेष
वराहो नक्रस्तु कुम्भीरो ग्राहमहिलतेत्यमरः तेन विक्लिष्टकार्षित मत्त एकः कष्टप्राप्त सीतापते क
रुणार्द्रचित्तश्त्वं प्रीत्याऽस्मत्त्वात्सल्येन गजेन्द्रमिव मां स

तस्मान्नक्रविक्लिष्टकष्टं प्राप्तं चिरायदेवेश करुणार्द्रचित्तस्त्वं गजेन्द्रमिव मां
समुद्धर प्रीत्या ७१ तस्मात्सुकेतुकन्याभीतं त्वां शरणमापन्नं विश्वामित्र
मिवोद्वेर्विश्वार्त्तिविनाशनाशु मां पाहि ७२

शतो निष्काशयत्पर्थः पुनरपि प्रकारान्तरेण वदति तस्मात्सुकेतुकन्याभीतमिव सुकेतु
कन्या नाटिता नाम राक्षसी तस्याः सकाशाद्भीतं त्रस्तमत्त एव त्वां मित्रर्षिवत्त्व
विश्वार्त्तिविनाशन जगतः सर्वपीडाशामकाशु मां पाहि शीघ्रं रक्ष विलम्बमाकुरु ७२

३०

ध्रित

पुनरपि रघोत्पादककवचैनेः प्रार्थ्यते ॥ तस्मात्सुबाहुमुख्यक्षपाचरव्रातविवसुबाहुमुख्यक्षपाच
रव्याव्रातविध्वीतंसुबाहुमुख्यःप्रधान एषां रक्षतादृशायेक्षपाचराव्रातःसमूहस्तेनविघ्नितमुप
द्रुतमितादृशंमोहेविरीविघ्ननिवारणसम ॥ १५

॥ तस्मात्सुबाहुमुख्यक्षपाचरव्रातविघ्नितंवीरं ॥ गाधिजमुनिमखंवैमां ॥
॥ रक्षोरेरघुजानकीजाने ॥ ७३ ॥

मुनिः विश्वामित्रऋषिस्तस्यमखोयज्ञस्तमिवरक्षरक्षणरक्षतीतिर[illegible]क्षस्तत्संबुद्धिःइतिपाठे ।
यमेवार्थःरक्षोरेराक्षसशत्रोहेजानकीजानेसीतापतेरक्षपाहि ॥ ७३ ॥ मीतिपापाणताहेरहः
शिलात्वंप्रयातंममतनुरेवशल्ययथावरणोस्पर्शेनाहल्योद्धरणंतथामतनुशल्यस्यापिचर
णस्पर्शेनेनोद्ध ॥

रणंकुरुउक्तंचाभिमुक्तैः अहल्यापाषाणप्रभृतिःपशुरेषाकपिचमूःगृहश्चांडालोसौसमन
वदमीषुत्रिपुष्ठपाअहःचिंतिनाश्माविषयाविषयनोगैरपिपशुश्वपाकेश्चैश्टामीवकथनोहीसिमां ।।७४।।

।।पाषाणत्तांप्रयात्तंमुनिशापेनचपूर्वपापेन।।मत्तनुरात्यमहल्यातुल्यतयाक।।
।।ल्परचयकल्याणं।।७४।।अधिगतकोटियुगांतंनुद्धगुणरामंपापमस्माकंअ।।
।।उजमंडनवाहनखंडयचंडीशचापरंडमिव।।७५।।

।३१ ।।

इदानीं निजपापश्रूपतिध्वनस्सांलंकारेणवर्णअधिगताःकोटियुगांतायेनतत्अनेकयुगार्जित।।
मितियावत् उद्धोबद्धोगुणस्तमोरूपायस्यतत्।।धनुर्पैरपिश्राप्तग्रभागद्वं द्वांतंसक्षंचहे अंउजमंड।।
नवाहनगरुडवाहनचंडिशचापदंडमिवाश्रिचध्य नुरिव खंडयमजाय ।।७५।।

।।३१

61

पुनरपिप्रकारांतरेणस्तौति ॥ तनुकटिनगतोतवमहान्तंहर्षस्त्रीहिकुटिलगतिमेवकुरुततत्राहनिर्भूमी
कृतभूतलमितिनिर्भूपीकृतंनीराजकंकृतंभूतलंक्ष्मातलंमेतादृशंपरश्यर्जुनयशासःसहस्रार्जुनकी
र्तिरंतकेनोशकामेतादृशंजामदग्न्यमितिवृषः ॥

॥ निर्भूपकृतभूतलमर्जुनयशासोत्तंकंसकंपस्य ॥ कुरुदैन्यमे ॥
॥ लकंमेकुटिलगतिमिशजामदग्न्यमिव ॥ ७६ ॥

रघुराममभिवसंकंपस्यसत्रास्यकंपितशरीरस्यमेममदैन्यमेलकंदरिद्रकलापंकुटिलगतिमकार्यः ॥
क्षामंकुरुसंपादयइशदैन्यनिराकरणंममभर्पइतिअर्थः ॥ ७६ ॥

पुनरपिप्रकारांतरेण प्रार्थनां करोति हे राम यदि वनप्रवेशोस्ति हे धीर त्वं तर्हि मम मानसवनप्रवेशमेव कुरु तत्र मृगजलबुद्धिमिति मृगजलबुद्धिसमृद्धं मृगजलबुद्धिवत् या बुद्धिः अन्यथाभासतया समृद्धं व्याप्तं निदाघेनोष्ण्योपगमेन तप्तं संतापितं मे करुणा सुवर्णाद्रिणापि न पूर्णीयदाव ॥

॥ मृगजलबुद्धिसमृद्धं निदाघतप्तं न मे करुणापूर्णं ॥
॥ वनमिव मानसमुच्चैः प्रविश रघुतंस साप्रियावरज ॥ ७१ ॥

॥ ७२ ॥ न विशेषणं तदा न मे करुणेन विशेषस्तेन पुर्णं व्याप्तं मे तादृशं वनमिव मम मानसं हे रघुतंस रघुतंस रघुकुलभूषण हे साप्रियावरज प्रिया न्यावरजश्च प्रियावरजौ सीतालक्ष्मणौ ताभ्यां सहितः त्वं प्रविश स्व प्रविष्टस्यैवेश प्रार्थना ध्यतत याभ्यावरणं जंगद्दासावि निर्वेत्यर्थः ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥

63

१२

इदानींतद्वक्ष्यमाणानुवर्तितेतत्प्रकारांतरमपिवर्ततेदरिद्रिणोभक्ताः प्रथमादिनोनभवंतित्यतएवतच्च यौक्तं यस्यानुग्रहमिच्छामितस्यवित्तंहराम्यहं इत्यभिप्रायेणसंपदंनददासीत्याशयेनाहः आपदि इति। आपदिविपत्तिकालेमांसर्वेश्वरंस्मरतिहरिद्रः प्रायःबहुल्यानेनैवाभिप्रायेणमम संपदंनकरोषिमांसंपत्तिषु॥

॥आपदिमांस्मरतितीप्रायोनकरोषिसंपदंममचेतः॥
॥स्मृत्यामदीययातेभविताकिमिवाधिकंरघूत्तम॥७५॥

त्तंनकरोषीतितावमनस्याभिप्रायश्चेन्मदीययामत्कृतयास्मृत्याहरघूत्तमसकिमप्यधिकंभविता कीभविष्यतिनकिमपीत्यर्थः॥७८॥इदानींदयास्वभावस्यतेमजनादिनीरूपेस्वमेवसर्वेत्रद याकरणमुचितमित्या॥

३३

भिप्रायेणाह अपनय दैन्यमिति अपनय दैन्यमुदग्रं दैन्यदारिद्र्यलक्षणमपनयापहर अप
रं चिंतासमग्रं समस्तचिंतासमुदायं मे मम परिहार दूरीकुरु अन्यः कश्चित्तवदातिङ्यं ममाक
रिष्यतीत्याशयेनाह

अपनय दैन्यमुदग्रं परिहर चिंतासमग्रं मे त्वन्मु
खवीक्ष्याभिन्नं यत्नं न करोमि तर्हि विद्धाम ७९

त्वन्मुखवीक्षाभिन्नं राम तव मुखं तस्य वीक्ष्या सादरमवलोकनं तद्भिन्नं तद्विहाय यान्यत् यत्नं न करोमि क
र्हि चिंत्य कदाचिदपि हे राम तव श्रीमुखारविंदावलोकनान्यमान्यः प्रयत्नो नास्तीति भावः इदानीं मम म
नसो व्यथां निराकुरु ध्वेत्याशयेनाह मे मति मम मदीय आधिर्व्याधिः आधिरेव व्याधिः मानसी व्यथा स एव

३३

65

समुद्रस्थस्तंनाशय। दूरीकुरु विविध्यापराध्यसंबंध्यंनानाप्रकारायेपराध्याअविनयास्तेषांसंबध्यंतत्क्षतवि
क्षेप क्षमस्व हे शरणागतजनवत्सल शरणप्राप्तानांजनानांवत्सल कृपाकर राघव अहंतेनवशरणागतोस्मि
शरणंप्राप्तोस्मिच ननुत्वयोक्तंसर्वंमयासंपाद्यंतत्वतुचित्तमतिचपलंमध्यवर्तिष्टतिस किंकरोम्यहंमयेत्यत ८०

॥ममनाशयाब्धिवार्द्धिं त्वंक्षमस्वविविध्यापराध्यसंबंध्यं शरणागतजनवत्सल॥
॥राघवशरणागतोस्मितेदासः ॥८०॥ दशशतकरवंशमवेदशरथपस्वीश॥
॥पूर्वपुण्योद्ये दशवदनांतकरूपे चेतश्चिरमास्वराघवरूपे॥ ८१॥

इदानींस्वकीयमनसः प्रार्थनांकरोति। दशशतकरवंशमवेइति। दशशतवंशमवेसहस्रकिर
णकुलोत्पन्नदशरथपस्वीशपूर्वपुण्योद्येदशरथराज्ञः जन्मांतरपुण्यराशीरूपेच दशवदनां
तकरूपेरावणमृत्युरूपेराघवनृपेरामचंद्ररूपेवर्ष्ये हे चेतः मनश्चिरमास्वचिरकालंतिष्ठ
तंविहायान्यत्रमागच्छेत्यर्थः॥ ८१ श्रीरामजयति श्री॥

इदानीं मिथ्याभूतविषयचिंतनेन तव पुरुषार्थसिद्धिर्नास्तीत्याशयेनाह । किं त्ववेति हे चेतस्तव धनसुतजा ॥
यामायामयरूपचिंतया । धनं द्रव्यं सुतः पुत्रः जाया स्त्री आदिर्यन्मायामयं मिथ्यारूपं तस्य चिंतया ध्यानेन ॥
कीं किमपि प्रयोजनं नास्ति । अनयेप्रत्यक्ष्यमनुभूयमानयेत्यर्थः हे चेत अनयायानंदमये क्षयानंदप्रचुरेण ॥
धर्मेऽयेइति चेतो विशेषणं किंन्नरमसे कुतो न क्रीडसि ॥ ८२ ॥ पुनरपि चेतः प्रार्थयेनामेवं करोतीत्याह निज ॥

॥ किं त्वं धनसुतजायामायामयरूपचिंतयाप्यनया । अनपायानंदमये किं मयेर ॥
॥ मसे न राघवे चेतः ॥ ८२ ॥ त्यज निजगजवाजिकथां त्यज त्यज रे जगद्धतमंत्रे ॥
॥ तत्त्वाख्यानु चेतः प्राप्स्यसि सकलं न वैपरीत्येन ॥ ८३ ॥

॥ ३४ ॥

कथामिति त्यज हीहि निजां गजवाजीकथां स्वसंबंधिनीं गजवाजिकथां हस्तिहयकथं वार्तां त्यज रे त्वोरे गजगः
ईहितं तमंत्रे विख्यातं जन्मादिरहितं रामं मज भजेति हि के तानि रामादरात् धुनतु निश्चयेन चेतः मानसं तत्त्वाख्यानामश्रा
स्यास कलं सर्वं कामजातं प्राप्स्य [illegible] वैपरीत्येन प्र पविषयचिंतनेन सर्वकामावाप्तिः सकलमनोरथसिद्धि
नं भवतीति भावः ॥ ८३ ॥ ॥ सिन २

॥ ३४ ॥

67

पुनरपिचेत्तःप्रार्थनमेवक्रियते हितमात्रमिति हेचेतस्त्वंहितमात्रंहितमेवहितमात्रंवांछसिचेत्तत्व
हितप्रियमिछसिचेद्यदितर्हिरामास्व्यांरामनामाभिध्यांमंजूषांपेटिकांजुषस्वसेवयगृहाणेतिपादेस्वी
कुरुनोचेद्राम नाममंजुषासेवनेनविनाचंचलशीलेश्चपह्नुस्वभावेविषयेष्वेनादिभिर्वांचित
फ्लतारितमासिविषयेष्वासक्तंभविष्यसितेनानर्थमन्महेनिमग्नसिइत्यर्थः ८४

हितमात्रंवांछासिचेत्तन्मंजूषांगृहाणरामाख्यां नोचेद्भ्रंचलशीलैर्वंचित
मसिचितावंचलैर्विषयैः ८४ कर्तुमकर्तुंशक्तः सकलंजगदेतदन्य
थाकर्तुं यस्तंविहायमाकाममाप्र्हिमानसान्यस्मिन् ८५

इदानींजगदुत्पत्तिस्थितिलयकारणसमर्थमीश्वरंविहायात्यंमाअजेत्याशयेनाह कर्तुमि
ति कर्तुमुत्पादयितुमकर्तुमनुत्पादयितुमन्यथाकर्तुंवैपरीत्यंकर्तुंसकलंसर्वंजगद्योरामे
समर्थस्तंविहायरामंमानसान्यस्मिन्नईश्वरत्तिनापरार्थकाममभिलाषंमाप्र्हिमाकुरु
इत्यर्थः अन्यत्रासक्ततयाअभिलाषेतासिद्धिस्तत्वनास्तीतिभाव ८५

एवंमनसः प्रार्थनाहत्वात्प्रार्थापिप्रार्थितवत्यथएवदोषदरिद्रदोषदारिद्र्यदावानलापहरणसा
मर्थ्यंरामसेवास्तितिज्ञात्वेदानींसर्वेशक्तिमानरामरामेघः मयिकृपायांगरुष्टिंकरोत्वितिप्रा
र्थियते दारिद्र्यदावशांत्यैइति दारिद्र्यमेवदावोदावानलस्तस्यशांत्येशमायैवर्षतुकरुणाकु
टाक्षनीराणि करुणाकटाक्षएवनीराणिजलानिवर्षतुमेघः कथंभूतोराममेघः नित्यांकस्थित
विद्युतानित्यंनिरंतरंअंकेस्थिताविद्युद्यस्यसः विद्यु

दारिद्र्यदावशांत्यैवर्षतुकरुणाकटाक्षनीराणि नीत्यांकस्थितविद्युल्लोऽस्मिन
वैकुंठमंडनोमेघः ८६ स्मेरमुखांबुजमुद्यन्नवनीरदनीलमीदिरागेहे परिहर
तुदुःखजालंतेजः किमपिनवंशसंभूतं ८७

यमेयालक्ष्मीसीतित्यर्थः एतादृशोवैकुंठमंडनेवैकुंठभूषणंमेघोजीवनदः ८६ पुनरपिप्रार्थनांक
रोतिस्मेरमुखांबुजमिति स्मेरमुखांबुजमंदहसितमुखारविंदमुद्यन्नवनीरदनीलमुदितनरुणमेघश्या
ममिंदिरागेहेलक्ष्मीनिवासंपरिहरतु दूरीकरोतुदुःखजालंक्लेशसमूहजातमितिपाठेदुःखसमूहंकिमपिते
जः धामकिलक्षणतेजइनवंशसंभूतोसूर्यकुलसंभूतंरामचंद्राख्यामित्यर्थः ८७

ननु त्वं सगुणेन किं निर्गुणेन त्वं हंसी मा स्वीतिस्ते निचेततत्त्वं त्वथैवास्तु ॥ ममात्वियमेव भक्ति ॥
इत्यभिप्रायेण पुनरपि राम विषययोरैवं भक्तिरस्त्विति वदति ॥ शरयुतीरपुरेशइति । स
रयुतीरपुरेशोऽयोध्यानगरस्वामिनि पुरे ॥ शशिगिरिशादिपूज्यपादपीयुषे शातमखेशानादिसुरे
पूज्यं पादपीयुषं चरणामृतं यस्य तस्मिन् ॥ वैदेहीहृदयेशे सीतापते मानुषवेषे मायामानुष्यरूप
धारिणि मम भक्तिरिहास्त्वस्मिन् राघवेत्यर्थः ॥ ८८ ॥ इदानीं पूर्वो ॥

॥ सरयूतीरपुरेशे सुरेशशशिगिरिशादिपूज्यपादपीयूषे ॥ वैदेहीहृदयेशे मम भक्तिरिहास्तु ॥
॥ मानुषवेषे ॥ ८८ ॥ दशरथनंदननामा चंदनधामाभिनंदनो रमतां ॥ मदयति मदीयमु
॥ दितः कश्चन मोदो हृदंतरं दातां ॥ ८९ ॥

तेन भक्तिप्रकर्षेण विशुद्धस्वांते आविर्भूतश्रीरामध्यानमानंदरूपत्वेन वर्णयति ॥ दशरथनंदननामेति ॥ दशर
थनंदननामा दशरथस्यंदनकुमारीभिध्यः ॥ चंदनधामासितलद्युतिः ॥ किंलक्षणः रमतां तद्हृदये क्रीडां
अभिनंदनः ॥ अनंदकरण तादृशः उदितः ॥ सन् हृदये आविर्भूतः ॥ सन् कश्चन मोदः स्वरूपाविर्भाव
लक्षणः ॥ आनंद दांतस्यच्छ भवदातः ॥ सितो गौर इत्यभिधानात् ॥ मदीये हृदंतरस्वांतांतर मदीयत्वं
नमाल्हादयति ॥ ८९ ॥

इदानीं तत्स्वस्वरूपं प्रकारांतरेण वर्णयति रामाभिधेति ॥ रामाभिधया रामनाम्ना काचिद् रामा मनोहरा ॥ श्यामेंदीवरश्यामले ॥ धरित्रीपुत्री प्राचीनपुण्यमले ॥ आसीत् पूर्वार्जितपुण्यपरिपाकप्राप्ता काचित् पूर्वा मैत्री प्रीतिर्मम मानसे मम हृदये समासाद्य प्राप्यास्ति तिष्ठति ॥ १० ॥ पुनरपि ध्याये राजानबाहुमेति ध्या नं प्रकारांतरेण वर्णयति वामांगसंगसंगि विद्युन्मालमिति ॥ संगो विद्यते यासां ताः संगिन्य ॥ संगि न्यश्च संगि विद्यु संगि विद्युत ॥ तां मालसंगि विद्युन्मांमालावामागस्य संगो विद्यते यस्याः सा वामां

॥ रामाभिधाभिरामा श्यामा मे मानसे समासाद्य ॥ मैत्री कापि धरित्रीपुत्री प्राचीनपुण्यमल

॥ आस्ते ॥ १० ॥ वामांगसंगि विद्युन्मालं नीलं विलोचितानंगं ॥ दशरथपुण्यजपुण्यं यस्यत

॥ पीयूषपूरितापांगं ॥ ११ ॥

॥ ३६ ॥

ग संगालंकारादियुतासीत्तेव संगि विद्युन्माला विद्यते यस्य तद्वामांग संगि विद्युन्मालं वामांग संस्थिता सीता लक्षणेव संगि विद्युन्माला शीतिर्तामित्यर्थः ॥ वामांगसंगविद्युन्मालमिति पाठे सु गमएव नीलं स्वशरीरकांत्या श्यामं विलोचितानंगातिरस्कृतकंदर्पमेतादृशं दशरथपूर्वजन्मपुण्यं सुकृतं पश्यतावलोकयतु किंलक्षणं पीयूषपूरितापांगममृतपूर्णं च लोकं ॥ ११ ॥ श्रीराम जयति ॥

॥ ६६ ॥

इदानीं पंचायतनविशिष्टं वामवामभागे समासीनामिति पद्यांतेन दर्शयति अनिलात्मजः फलमिति ॥ अनिलात्मजः फलं हनुमद्रूपमग्रपुरतः पृष्ठे स्नेहः स्नेहविशिष्टलक्ष्मणः किल द्वारांस्नेहः सचामरछत्रं चामरछत्रयुक्तं पार्श्वे समीपे दक्षिणेतरभागे नक्तो विशेषो मद्योत्कर्षविशिष्टो भरतशत्रुघ्नौ मध्ये मध्यभागे तडिद्बुदोत तडित्सदृशी सीता अंबुदसदृशो रामः सीतारामौ तडिदानमंबुदमिति पाठे तडिदामेविद्युत्सदृशो ॥

॥ अनिलात्मजः फलमग्रपृष्ठे स्नेहं सचामरं छत्रं ॥ पार्श्वे भक्तो विशेषोमद्येतडिदंबुदावहं वंदे ॥ १२ ॥ इंदिवरदलनयनजलदावलिमंजुलापांगं ॥ मंदीकृतदशवदनांतदीनमहोदयं जयवंदे ॥ १३ ॥

सीताद्यो नित्तमेत्तादृशां विलक्षणं अंबुदं मेघं राममरूपं वंदे नमस्करोमि ॥ १२ ॥ पुनरपि प्रकारांतरेण स्तौति इंदिवरदलनयनमिति ॥ इंदिवरदलनयनं नीलोत्पलदलनेत्रं जलदावलिमंजु मेघमेघसमं मनोहरं सुंदरं चारुरुचिरं मनोज्ञं मंजुलमित्यमरः मंजुलापांगं सुंदरावलोकं मंदीकृतदशवदनपराजित्त रावणदीनमहोदयं भक्तरक्षणाय धाविभूतं तं

पंचायतनरामस्तव ३

पुनरपिवामेवामेलसन्ध्यामेन ध्यानप्रकांतरेणस्तौति॥ वामेकांचनवल्लीति॥ वामेकांचनवल्ली वामभागेसुवर्णलता॥ सीतालक्ष्मणासद्मीलः सविलासः अन्यात्यरस्मिणोकांचनः॥ सुवर्णोमः विटपीतरुः॥ लक्ष्मणः अनयोर्मध्येय॥ हरिनीलकंदलोद्रेकः सहः मानसकमलेमनः कमलक र्णिकायां विलसतिसर्वोत्कर्षे॥

॥वामेकांचनवल्लीसद्मीलोन्यत्रकांचनोविटपीविलसतिमाने
॥समकलेमध्येहरिनीलकंदलोद्रेकः॥ ९४॥

ए त्रो मन्तेत्पन्नदुःखजातंहरतीतिहरीः सावएवनीलः श्यामवर्णकेसुखंददातितिकंदः कंदएवकंदलस्तस्योद्रेकआधिक्यसहरिः नीलकंदलोद्रेकः इतिविग्रहः पीटपीचेत्केतोतदासुवर्णन लक्ष्मणः विटपी किंलक्षणः हरिनीलकंदलोद्रेकः हरिनीलेइन्मणीनांकंदलोद्रेकः शोभाधिक्यंयाद्र रगद्युतियस्यसः कंदः लोअंकुरास्तेषामुद्रेकेउन्द्वोयस्मादितिवाविग्रहः॥ ९४॥

३०

३०

पुनरपि जननीरूपत्वेन स्तौति ॥ कमलायमाननेत्रमिति ॥ कमलायमाननेत्रां पंकजसदृशनेत्रां अमलापतवाहुसंगीकोदंडां निर्मलदीर्घवाहुसक्तकार्मुकां श्यामलावण्यपच्चरामेतादृशीं पुंवेशधारिणीं पुरुषवेशधारिंजननीं मातरं वंदे नमस्करोमि ॥ १५ ॥ पुनरपि प्रकारांतरेणस्तौति ॥ पत्तिरिति पत्तिः ॥ पादचारिणीं शरचनुराढ्यावाणकार्मुकयुक्तासंपत्तिः ॥

॥ कमलायमाननेत्रामममलायतवाहुसंगिकोदंडां श्यामलावण्यधारिणीं ॥
॥ जननीं पुंवेषधारिणीं वंदे ॥ १५ ॥ पत्तिः शरधनुराढ्या संपत्तिर्योगयोगि ॥
॥ नामीड्या स्फुरति क्षपितविपत्तिः ॥ काचन चितिर्ममानिशं चित्ते ॥ १६ ॥

पूर्णतायोगयोगिनां योगेन योगिनो योगयोगिनस्तेषां समाधिभाजामित्यर्थः ॥ ईड्या स्तव्या नाहं क्षपितविपत्तिर्नाशितदैन्यादिविभिन्नज्ञानावस्था काचनापूर्वा मम चित्ते ॥ निशं निरंतरं स्फुरति प्रकाशते ॥ १६ ॥ पुनरपि प्रकारांतरेणस्तौति ॥ हीरमनोहरेति ॥ हीरमनोहर हीरकमणितुल्यरमणीय ॥

द्विजरंता: दशकरशतवंशभूषणं सूर्यवंशालंकरणं कांचनकापिकाचमाणिनांनीलमणीनां रचनाशा
शिरूपानी लालसं स्वनावालसचापल्यरहितं मम मनः कुरुते नीलालयमिति पाठे लिलायाः क्रीडा
याः आलयस्थाने १७ पुनरपि सन्नद्धः कवचीति ध्यानप्रकारांतरेण स्तौति तूणीकवचह
पाणीति तूणीकवचप्रमाणितूणीरः

तीरमनोहरदशशतकरवंशभूषणं रचना कांचनकाचमणी
नां नीलालि लालयं मनः कुरुते १७ तूणी कवचकृपाणी
विशिखासन बाणमंजूला यांति वेणी कापि गुणनामे रणिद्गपां
गचारिणीजयति १८

३८

कवचं तनुत्राणं कृपाणीर सिरे तैर्युक्ता विशिखासनं बाणमंजुला मनोहरा यांति गच्छता मंजूलापांगीया
दे विशिखा रचनं अनुर्बाणः शरस्तान्यां युक्ता चासौ मलापांगी च मनोहरावलोका गुणानां वेणी गुण
गुंफिता काप्यपूर्वैतादृशी रणीकुरंगी मम दृग्गुपांतचारिणी दृष्टीपथंगता जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते यद्वा
रणीकुरंगीतस्याः दृग्गुपांते दृष्टचपे गच्छति दृशी गुणनां वेणीं जयति १८ पुनरप्रकारांतरेण स्तौति औन

३८

75

आननिर्जितचंद्रेति ॥ आननिर्जितचंद्रा मुखकांत्यातिरस्कृतशशिबिंबा सांद्रानंदैकभूमिः सांद्रो निबिडो य आनंदस्तस्य भूमिरधिष्ठानं उन्निद्रा निद्रारहिता प्रकाशरूपेत्यर्थः ॥ विगलितंतंद्रो मोहरूपेत्यर्थः ॥ निद्रातंद्रयोः समानार्थत्वेपि किंचिद्भेदोऽवगंतव्यः ॥ एतादृशी सावरणविद्याविरि रावरणनाशकरीकापि मे ॥

॥ आननिर्जितचंद्रा सांद्रानंदैकभूमिरुन्निद्रा रमयति विगलि ॥
॥ ततंद्रा कापि निरावरणविद्याविरी मुद्रा ॥ ९९ ॥ पाथोधिबद्धसेतून ॥
॥ तं चरणाशापि शून्नमस्के तं ॥ आपदमंतनेतु काचित् चिन्मोदकं दलवंदे ॥ १०० ॥

द्रा केति मे मनमानसं रमयति आल्हादयति इत्यर्थः ॥ ९९ ॥ पुनरपि प्रकारांतरेण स्तौति ॥ पाथोधिबद्ध सेतुमिति पाथोधिबद्धसेतुं समुद्रे निबद्धसेतुं नत्वा चरणाशापिशून सत्केतु राक्षसनाशनाशमुचक ध्वजमेतादृशं ॥ किंचित् चिन्मोदकेदलं कंदरेव कंदलमपूर्वं चैतन्यहर्षकंदमापदं विपत्तिं अंतं नेतुं नाशं नेतुं आपदीतितं वंदे प्रणमामि ॥ १०० ॥

पुनरपिप्रकारांतरेण स्तौति अभिनवशयनामिति अभिनवपल्लवशयन्यनां अभिनवः नू
तनपल्लवैः कृतशय्यां शयनांतविशिष्टविघूदुल्लासां शयनोपरिस्थितिते डिदुल्लासावि
षुरुप सा जानकी तस्यामुल्लासो भ्रमायस्याः तादृशीतां कांचनकुनिकुंबोकस्थितशिर
सीतायाः सुवर्णदृशीवद्धोकस्तास्मिस्थितमरत्नकामेतादृशीं कांचित्कामापिलीलांअंगा
वस्याः मर्थ्येयेर्थ्येये १०१

=अभिनवपल्लवशयनांशयनांतविशिष्टविद्युदुल्लासां कांचननिकुरं
बांकस्थितशिरसं कांचिदर्थ्येयेलिलां १०१ कुटिलाशयविषवल्लिं
जटिलां निविडोल्लसच्छ्रमांबुकरां कल्लोलकल्पितवसनां रा
वणवच्यवासनां मुदा वंदे १०२

३९ पुनरपिविषवल्लिरूपेण स्तौति कुटिलाशयविषवल्लिमिति कुटिलाशयाविषवल्लिमन्त्युमा ३९
नसनाशकलतां जटिलां जटाभारयुक्तां जटामुकुटमंडितामित्यर्थः निबिडोल्लसच्छ्रमांबुकरां
शांडुशोनायुक्तां स्रमजाचेदांबुजसीकरा निविडोल्लसदिति पाठे माले उल्लेसेतः शुभोम्भोम्पनंद
घमोद्भवांबुकणोः सीकरा विंदवस्तैर्युक्तामित्यर्थः कल्लोलकल्पितरसनां मूर्ध्नि वगादिप

रिध्यानामेतादृशींमावरणावध्यवासनांदृशानांनतक्षपवासनामहंमुदाहर्षोत्कर्षेणवेरेन
मस्करोमि ॥ १०२ ॥ पुनरपिमायारूपत्वेनस्तौति ॥ अकपटपटुकथिकेरमिति ॥ निष्क
पटकुशलवानरसेनांनरकामितयानठाभि ॥

॥ अकपटपटुकपिकरकांनठकामि ॥
॥ तयाभिनीतवैक्लव्यांतदुतमुपचार ॥
॥ चयरचयतांकांचिद्धेयमायां ॥ १०३ ॥

नयेछयाअभिनीतंदर्शितंवैक्लव्यंविकलतांययासातद्रुचितंवैक्लव्येयोग्यमुपचारचयं
प्रकारसमूहंरचयंतामेतादृशींकांचित्कामपिमायांमायाशक्तिंअर्धये ॥ १०३ ॥ ३ ॥ ३
॥ प्रार्थये ॥

78

पुनरपिप्रकारांतरेण लतरूपत्वेन स्तौति ॥ अंबरमणिकुलमूषणमिति ॥ अंबरमणिमं
जूषां शंबररिपुः कामस्तस्य वैरी शिवः ॥ तत्कृतापामेति स्तस्योः ॥ मंजूषां पेटिकां काम
प्यपूर्वां कामपिकानां कामोरवपि ॥

॥ अंबरकुलमणिकुलमूषां शंबररिपुवैरिमे ॥
॥ त्तिमंजूषां ॥ कामपिकामपिकानां रसाललति ॥
॥ कांनिकोममवलंबे ॥ २० ॥

॥ ४० काकोकिलाः धर्मार्थकाममोक्षरूपास्तेषां रसाललतिकामाम्रलतां निकाममतिश
॥ येनावलंबे समाश्रये ॥ २० ॥

॥ ४० ॥

79

पुनरपिप्रकारांतरेण मूर्त्त्वेन स्तौति ॥ सुरसरिद्वरजं चंचच्चामरकरसोदरानुगतं इति सुरसरित् गंगा तस्याः सोदरं सदृशत्वेन समानं यच्चामरं तत्करेय स्यत्ताहृशो सहोदरो बंधुः स्तेनानुगतं सहितं किंचिदुरं चित्तं ॥

॥ सुरसरिद्वरजं चंचच्चामरसोदरानुगतं ॥ कं

॥ चिदुरं चित्तं चंपकचैलं शैलं सुनीलमवलंबे ॥ १०५ ॥

चंपकचैलं किंचिदुरं चित्तं प्रकाशितं यच्चंपकपुष्पवच्चैलं वसनं एतादृशं किंचिदिपाठे कंचित् पूर्वं भूधरं सुनिलश्यामं शैलं भूधरं अवलंबे संश्रये ॥ १०५ ॥

पुनरपिप्रकारांतरेण कोदंडरूपत्वेन वर्णयति॥ आकर्णकृष्टचापमिति॥ आकर्णपर्यंतं कृष्टमाकर्षितं चापं धनुर्येन सः॥ आकर्णकृष्टचापस्तमाकर्णकृष्टचापं पुनः कथंभूतं बाणाकृष्टिमुत्तमांगेषु वर्षंतं॥

॥आकर्णकृष्टचापं कर्षंतं बाणाकृष्टिमुत्तमांगेषु॥ वंदे॥
॥योगिदुरापं कांचनहुंकारसुंदरं कोपं॥ १०६॥

॥ ४१॥ योगिदुरापं योगिश्वराणामपि कष्टलभ्यं एतादृशं कांचनं कमपि हुंकारं सुंदरं हुं इति शब्द
॥रुचिरं सुंदरं कोपं वंदे॥ १०६॥ श्रीराम॥ ॥श्रीराम॥ ॥श्रीराम॥ ॥श्रीराम॥ ॥श्रीराम॥ ४१॥

पुनरपि प्रकारांतरेणाव र्णयति ॥ खंडितहरकोदंडेति ॥ खंडीतं शकलीकृतं हरकोदंडं शिवधनु र्ययासा खंडितहरकोदंडा ब्रह्मांडमंडनीभूता ब्रह्मांडमेव कांडस्तस्य मंडनीभूता ऽलंकरण रूपा एतादृशी वैदेही गत्वमाला सीताकंठ सक्ता सती विलसति शोभते किंभूता विभक्तांगी त्ति न्न शरिरा सीता गोरांगी घं चनीलो ॥

॥ खंडितहरकोदंडा ब्रह्मांडकरंडमंडनीभूता ॥ वै
॥ देहिगलमाला विलसति नीलविभक्तांगी ॥ १०७ ॥

गीत्यर्थः यद्वा ऽनिक्तांगी शक्तिमतोरमेरारघवाविशेषेण भक्ते ध्यानं पक्षपातो यस्याः सा ऽथवा विशेषेण भक्तेषु अंगस्वरूपास्थितिर्यस्याः सा उक्तंच वाल्मीकीना शांतानां समदृष्टीनां अदे ष्टृणां च जंतुषु त्वामेव भजतां नित्यं हृदयं तेऽधिमंदिरं इति यद्वा विशेषेण भक्ताय अंगस्वरूपं यस्याः सा उक्तंच भगवता ज्ञानी त्वात्मैव मे मतमिति ॥ १०७ ॥ श्रीराम ॥ जयराम ॥ जजराम ॥ श्रीराम ॥ श्री

पुनरपि प्रकारांतरेण करणं ॥ धनुरिपुजयजनुषा शत्रुजयजन्मना क्षितिस्तया निर्जितो गरीक्षितो बुद्धो मे धीयया सापरपंकजा धन्यात्करणं करणं सूर्येण सारधिस्तद् दृश्य पवाकांचनकाप्य पूर्वा कं धनुषारिपुजयजनुषा कविरतरा कारं निर्जितं बुधरातकरणं करणं निमवरणा कांचनकरणं करणं हृदि मे हृदये ॥ १०८ ॥

॥ लेषक हीरानंद ब्राह्मण

हरदा ग्रामे पुस्तक आत्माराम पुराणिक की सं: १८५२ माशानां माशोत्तममासे कार्तिक वद्य सप्तमी शुक्रे भवतु: पठनार्थं को श्रोता को नमसकार आसीर्वाद श्रीरस्तु ॥ ॥ ॥

॥ ५२ ॥

करणं या मे मम हृदय करणं हृदि व्याप्नोति व्याप्य तिष्ठतीत्यर्थः ॥ १०८ ॥ तया विनान्यं किंचिदपि न भाति न भासा इति भाव ॥ ची श्वरीहं ॥ २६५३ ॥ मिते शाके न मोमायां शानि श्यने रामा र्यो परा

॥ आत्मारामस्य लोलिख्यमुरा २ ॥

५२ ॥

83.

[OrderDescription]
,CREATED=13.10.20 17:11
,TRANSFERRED=2020/10/13 at 17:28:30
,PAGES=83
,TYPE=STD
,NAME=S0004001
,Book Name=M-1850-RAMARTH TIKA
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF

FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF

FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF

FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,